

Paweł Wład

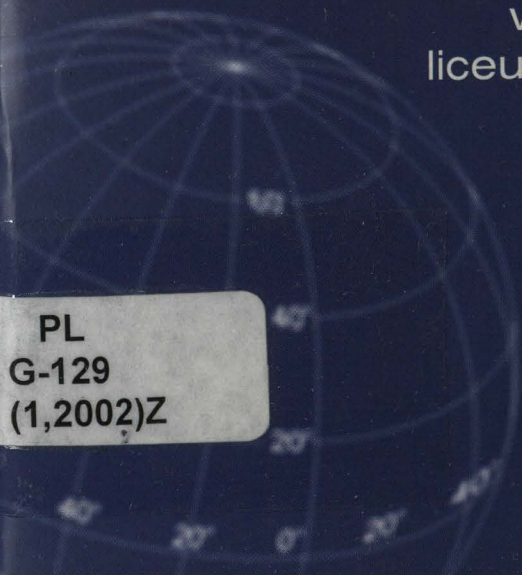
Geografia

Program nauczania

w liceum ogólnokształcącym
liceum profilowanym i technikum

ZAKRES PODSTAWOWY

PL
G-129
(1,2002)Z

Geografia : podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego
i technikum ; zakres podstawowy / Paweł Wład. - Piaseczno : Wydawn. Oświat.
Ortus
Deutsche Titelfassung: Geographie : Lehrbuch für Lyzeen und Technikum ;
Grundbildung

PL G-129(1,2002)Z

Progr. Program nauczania geografii : w liceum ... ; kształcenie w zakresie
podstawowym. - 2002. - 72 S. : graph. Darst., Tab.
Deutsche Titelfassung: Unterrichtsplan zur Geographie ...
ISBN 83-88310-13-5
SyK: Liceum 10 - 12

2005/720

Georg-Eckert-Institut BS78

1 242 138 3

Paweł Wład

PROGRAM NAUCZANIA GEOGRAFII

**W LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCYM,
LICEUM PROFILOWANYM
I TECHNIKUM**

KSZTAŁCENIE W ZAKRESIE PODSTAWOWYM

ORTUS
Wydawnictwo Oświatowe

Opracowanie redakcyjne

Zofia Tokarzewska-Nowak

Rysunki

Paweł Wład

Opracowanie graficzne, łamanie

Krzysiek Bożek

Fotografia na okładce

Corel Corp.

Program dopuszczony do użytku szkolnego przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu i wpisany do wykazu programów nauczania geografii przeznaczonych do kształcenia w zakresie podstawowym w liceach ogólnokształcących, liceach profilowanych i technikach, na podstawie recenzji dr. Krzysztofa Olszewskiego, dr Joanny Angiel i mgr Joanny Szymańskiej.

Numer dopuszczenia: DKW-4015-41/01

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
-Schulbuchbibliothek-

1005/720

© Wydawnictwo Oświatowe ORTUS
Raszyn 2002

Druk i oprawa:
Stella Maris
ul. Rzeźnicka 54/56, Gdańsk

Wydawnictwo Oświatowe ORTUS
ul. Waryńskiego 38, 05-090 Raszyn
tel./fax (0-22) 716-33-44, 715-63-67
ortus@ortus.com.pl
www.ortus.com.pl

ISBN 83-88310-13-5

PL
G-129
(1, 2002)Z

Spis treści:

PODSTAWA PROGRAMOWA	5
1. ZAŁOŻENIA OGÓLNE PROGRAMU	7
1.1 CELE EDUKACYJNE GEOGRAFII	8
1.2 CELE ŚCIEŻEK EDUKACYJNYCH POWIĄZANYCH Z GEOGRAFIĄ	8
1.3 OSIĄGNIĘCIA OGÓLNE	9
1.4 PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW	11
1.5 ZAJĘCIA TERENOWE	13
1.6 OCENA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW	14
2. REALIZACJA PROGRAMU	16
GEOGRAFIA I – BOGACTWO PRZYRODNICZE ZIEMI szczegółowe osiągnięcia uczniów według jednostek tematycznych	17
GEOGRAFIA II – CZŁOWIEK GOSPODARZEM ZIEMI szczegółowe osiągnięcia uczniów według jednostek tematycznych	31
3. PROPOZYCJE METOD SPRAWDZANIA I OCENY OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW	49
3.1 PISEMNE SPRAWDZANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW I ICH OCENA	49
3.2 USTNE SPRAWDZANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW I ICH OCENA	64
3.3 SPRAWDZANIE I OCENA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW W SYTUACJACH PRAKTYCZNYCH	67
3.4 OBSERWACJA I OCENA UCZNIĄ PRACUJĄCEGO W GRUPIE	68
3.5 KONTROLA I OCENA ZESZYTÓW PRZEDMIOTOWYCH	68
4. WARUNKI REALIZACJI PROGRAMU NAUCZANIA	69

PODSTAWA PROGRAMOWA

CELE EDUKACYJNE

1. Rozszerzenie wiedzy niezbędnej do zrozumienia istoty zjawisk oraz charakteru i dynamiki procesów zachodzących w środowisku geograficznym w skali lokalnej, krajowej (geografia Polski), wielkich regionów i świata.
2. Poznanie, zrozumienie i interpretowanie związków przyczynowo-skutkowych i funkcjonalnych w różnych skalach przestrzennych i czasowych.
3. Zdobycie umiejętności geograficznych niezbędnych do stosowania w praktyce opanowanej wiedzy geograficznej.
4. Przekonanie o potrzebie uczestnictwa w rozwoju własnego regionu i Polski oraz podejmowania działań na rzecz zachowania ich dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.
5. Zrozumienie złożoności świata, współzależności jego poszczególnych elementów i gotowości do udziału w jego przekształcaniu zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

ZADANIA SZKOŁY

1. Organizacja procesu uczenia się, umożliwiającego uczniom samodzielne zdobywanie wiedzy i umiejętności geograficznych.
2. Zapewnienie uczniom dostępu do różnorodnych źródeł informacji geograficznej ze szczególnym uwzględnieniem materiałów kartograficznych.
3. Zapewnienie uczniom możliwości prowadzenia obserwacji terenowych.

TREŚCI NAUCZANIA

1. Podstawy korzystania z różnorodnych źródeł informacji geograficznej.
2. Funkcjonowanie systemu przyrodniczego Ziemi – zjawiska, procesy, wzajemne zależności, zmienność środowiska w przestrzeni i w czasie, m.in. zmiany pogody i ich prognozowanie, klęski żywiołowe. Równowaga ekologiczna.
3. Funkcjonalne i przestrzenne powiązania oraz wzajemne zależności w systemie człowiek-przyroda-gospodarka. Typy gospodarowania w środowisku i ich następstwa, na wybranych przykładach, np. stref, kontynentów, krajów, ze szczególnym uwzględnieniem Polski.

4. Przyczyny i skutki nierównomiernego rozmieszczenia ludności na Ziemi.
5. Problemy demograficzne społeczeństw (ze szczególnym uwzględnieniem Polski). Współczesne migracje ludności. Procesy przekształcania sieci osadniczej (wielkie miasta, suburbia, wyludnianie się terenów wiejskich itp).
6. Świat w fazie przemian społecznych, gospodarczych i politycznych. Modernizacja, restrukturyzacja, globalizacja. Biedni i bogaci współczesnego świata.
7. Konflikty zbrojne i inne zagrożenia społeczno-ekonomiczne. Procesy przechodzenia od izolacji do integracji; współpraca między społecznościami; procesy integracji i dezintegracji w Europie (ze szczególnym uwzględnieniem roli Polski); euroregiony i miasta (gminy) „bliźniacze” jako przykład współpracy międzynarodowej na szczeblu regionalnym i lokalnym.
8. Uwarunkowania i następstwa przyrodnicze, społeczno-ekonomiczne i kulturowe rozwoju turystyki i rekreacji.

OSIĄGNIĘCIA

1. Posługiwanie się ze zrozumieniem terminologią geograficzną.
2. Rozszerzenie wiedzy z zakresu funkcjonowania systemu człowiek - środowisko ze szczególnym uwzględnieniem aspektów przestrzennych.
3. Korzystanie z różnorodnych źródeł informacji geograficznej: map, planów, roczników statystycznych, zdjęć, profili, przekrojów, rysunków, czasopism, przewodników, literatury popularnonaukowej, Internetu, GIS-u¹ i innych.
4. Selekcjonowanie, porządkowanie, analizowanie i interpretowanie informacji o stanie i zmianach środowiska geograficznego oraz sytuacji społecznej, politycznej i ekonomicznej.
5. Prezentowanie wyników analiz geograficznych różnymi metodami graficznymi (w tym kartograficznymi) i statystycznymi.
6. Dostrzeganie i analizowanie relacji między poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego oraz działalnością człowieka w skali globalnej, regionalnej i lokalnej.
7. Prognozowanie (na zasadzie ekstrapolacji istniejących trendów) stanu środowiska poszczególnych obszarów (z uwzględnieniem interakcji Ziemia-człowiek).

¹ Angielski skrót Geograficznych Systemów Informacyjnych (*Geographical Information Systems*).

1. ZAŁOŻENIA OGÓLNE PROGRAMU

Zadaniem programu nauczania geografii w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum jest zapewnienie warunków do takiego rozwoju osiągnięć absolwenta gimnazjum, aby wzrósł u niego poziom zrozumienia złożoności zjawisk i procesów geograficznych w różnej skali, a także zwiększyła się umiejętność praktycznego zastosowania wiedzy o świecie. Program ten z jednej strony przewiduje wyrównanie różnic programowych i powtórzenie treści nauczania z poprzedniego etapu kształcenia, a z drugiej pogłębienie tych treści, tym bardziej, że w jednej klasie mogą się znaleźć uczniowie, którzy uczyli się według różnych programów. Od ucznia kończącego liceum ogólnokształcące, profilowane lub technikum należy oczekiwać zarówno osiągnięć specyficznych dla tego etapu kształcenia, jak i tych samych osiągnięć, co absolwenta gimnazjum, ale na wyższym poziomie sprawności i samodzielności.

Program jest przewidziany do realizacji w ciągu co najmniej 80 godzin dydaktycznych. Składa się on z dwóch modułów oraz z 21 działów, z których każdy obejmuje od jednej do kilkunastu jednostek tematycznych. Jednostki tematyczne zawierają wykazy szczegółowych osiągnięć uczniów, mających na celu ukierunkowanie nauczyciela w planowaniu pracy dydaktycznej. Szczegółowe osiągnięcia uczniów powiązane są z określoną treścią programową i pozwalają na zdobycie przez nich założonych w programie osiągnięć ogólnych oraz zrealizowanie celów edukacyjnych programu, a jednocześnie celów podstawy programowej.

Każda jednostka tematyczna może, ale nie musi odpowiadać jednej godzinie dydaktycznej. W niektórych przypadkach nauczyciel, uwzględniając indywidualne predyspozycje i potrzeby uczniów oraz specyficzne warunki nauczania, może wydłużyć czas realizacji danej jednostki tematycznej do dwóch godzin dydaktycznych.

Program dzieli się na dwa moduły:

1. GEOGRAFIA I – BOGACTWO PRZYRODNICZE ZIEMI
2. GEOGRAFIA II – CZŁOWIEK GOSPODARZEM ZIEMI

Tabela 1. Orientacyjna liczba godzin dydaktycznych przeznaczonych na realizację programu według modułów

Moduł	Liczba godzin	
	Tygodniowo	Ogółem
GEOGRAFIA I – BOGACTWO PRZYRODNICZE ZIEMI	1	35
GEOGRAFIA II – CZŁOWIEK GOSPODARZEM ZIEMI	2	45
Razem	3	80

Program zawiera elementy większości ścieżek edukacyjnych przewidzianych do realizacji w podstawie programowej. Z tego powodu oprócz celów kształcenia i wychowania typowych dla geografii, program służy realizacji niektórych celów ścieżek edukacyjnych. Dla ułatwienia korzystania z programu, obok niektórych proponowanych tematów lekcji wskazano możliwość realizacji ścieżek edukacyjnych za pomocą następujących symboli literowych:

- a) edukacja prozdrowotna – PZ,
- b) edukacja ekologiczna – EK,
- c) edukacja czytelnicza i medialna – CM,
- d) edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie – RG,
- e) edukacja europejska – EU,
- f) uczestnictwo w kulturze – UK.

1.1 CELE EDUKACYJNE GEOGRAFII

1. Budzenie zainteresowania różnorodnością zjawisk i procesów przyrodniczych, społecznych i gospodarczych w przestrzeni geograficznej, kształtowanie potrzeby samodzielnego poszukiwania i odkrywania prawidłowości rządzących tymi zjawiskami.
2. Rozszerzenie wiedzy niezbędnej do zrozumienia istoty zjawisk oraz charakteru i dynamiki procesów zachodzących w środowisku geograficznym w skali lokalnej, krajowej (geografia Polski), wielkich regionów i świata.
3. Poznanie, zrozumienie i interpretowanie związków przyczynowo-skutkowych i funkcjonalnych w różnych skalach przestrzennych i czasowych.
4. Zdobywanie umiejętności geograficznych niezbędnych do stosowania w praktyce opanowanej wiedzy geograficznej.
5. Przekonanie o potrzebie uczestnictwa w rozwoju własnego regionu i Polski oraz podejmowania działań na rzecz zachowania ich dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.
6. Zrozumienie złożoności świata, współzależności jego poszczególnych elementów i gotowości do udziału w jego przekształcaniu zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.
7. Kształtowanie dociekliwości, refleksyjności i zdrowego krytycyzmu wobec informacji o świecie oraz w formułowaniu indywidualnego poglądu na świat.

1.2 CELE ŚCIEŻEK EDUKACYJNYCH POWIĄZANYCH Z GEOGRAFIĄ

1. Przygotowanie się do samokształcenia poprzez umiejętne pozyskiwanie i opracowywanie informacji pochodzących z różnych źródeł.

2. Rozbudzanie pozytywnych doznań emocjonalnych w kontakcie z przyrodą i różnorodnymi wytworami działalności człowieka.
3. Poglębianie więzi z regionem i krajem.
4. Poznawanie własnego regionu, w tym dziedzictwa kulturowego, jako części Polski i Europy.
5. Kształtowanie tożsamości regionalnej w kontekście wartości narodowych i europejskich.
6. Rozwijanie szacunku wobec innych wspólnot regionalnych, etnicznych i narodowych.
7. Przygotowanie do aktywnego i pełnego uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz bezpośredniego obcowania z dziełami sztuki poprzez rozwijanie poczucia tożsamości z kulturą własnego regionu i kraju.
8. Poznanie założeń, celów i historii Unii Europejskiej na tle procesów integracyjnych współczesnego świata.
9. Umiejętność postrzegania integracji europejskiej w kontekście przemian geopolitycznych współczesnego świata oraz szans rozwojowych Polski.
10. Rozbudzanie potrzeby działania na rzecz zachowania zdrowego środowiska przyrodniczego.
11. Uświadomienie różnorodności sposobów negatywnego i pozytywnego oddziaływania ludzi na środowisko i kształtowanie umiejętności praktycznego ich poznawania.
12. Przyjmowanie postawy odpowiedzialności za obecny i przyszły stan środowiska oraz gotowości do działań na rzecz jego zrównoważonego rozwoju.

1.3 OSIĄGNIĘCIA OGÓLNE

1. Orientacja w przestrzeni geograficznej.
2. Ocenianie informacji źródłowych pod względem wiarygodności i przydatności do określonego celu.
3. Aktywne zdobywanie, gromadzenie i selekcja informacji geograficznych pochodzących z różnorodnych źródeł: map, planów, rysunków, profilów, przekrojów, fotografii, wykresów, diagramów, schematów, modeli, danych statystycznych i tekstu zawartych w literaturze popularnonaukowej, czasopiśmie, przewodnikach, Internecie, Geograficznych Systemach Informacyjnych i innych publikacjach.
4. Lokalizowanie za pomocą map miejsc na powierzchni Ziemi, określanie ich wzajemnego położenia.
5. Poruszanie się w terenie przy pomocy mapy.
6. Wykorzystanie informacji geograficznych do rozwiązywania różnorodnych zadań.

7. Wykorzystanie informacji geograficznych do sformułowania indywidualnego poglądu na świat, wyrażania opinii i uzasadniania punktu widzenia wobec różnych zagadnień społecznych, gospodarczych i środowiskowych.
8. Obserwowanie i rozpoznawanie obiektów oraz zjawisk przyrodniczych, bieżące śledzenie przebiegu zjawisk społecznych, ekonomicznych i politycznych w skali globalnej, krajowej, regionalnej, lokalnej.
9. Prowadzenie obserwacji oraz wykonywanie podstawowych badań i pomiarów zjawisk przyrodniczych, w szczególności zjawisk astronomicznych, meteorologicznych i hydrologicznych.
10. Wykonywanie pomiarów długości na mapie.
11. Posługiwanie się terminologią geograficzną, prawidłowościami i teoriami w opisywaniu zjawisk przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i politycznych.
12. Posługiwanie się danymi statystycznymi do opisywania zjawisk przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i politycznych.
13. Stosowanie obliczeń matematycznych w rozwiązywaniu zadań geograficznych.
14. Porównywanie, porządkowanie i posługiwanie się klasyfikacją informacji geograficznych.
15. Opisywanie na podstawie uzyskanych informacji zjawisk i procesów przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i politycznych w skali globalnej, krajowej, regionalnej, lokalnej, z uwzględnieniem ich rozmieszczenia, zróżnicowania, przebiegu, struktury i mechanizmu działania, wyjaśnianie ich przyczyn, wykrywanie zależności między nimi.
16. Wykazywanie na przykładach zależności między środowiskiem przyrodniczym i człowiekiem oraz jego działalnością.
17. Prezentowanie wybranego kraju lub regionu ekonomicznego i politycznego świata jako całości z uwzględnieniem jego zewnętrznych i wewnętrznych powiązań funkcjonalnych, wyeksponowanie jego walorów oraz cech wyróżniających.
18. Przewidywanie na podstawie uzyskanych informacji zmian w przyrodzie i w działaniach ludzi, przewidywanie skutków tych zmian w skali globalnej, regionalnej i lokalnej.
19. Ocenianie w kategoriach geograficznych działalności gospodarczej, społecznej i politycznej oraz działań własnych.
20. Uzasadnianie potrzeby ochrony środowiska przyrodniczego i racjonalnej gospodarki jego zasobami.
21. Ocenianie środowiska przyrodniczego z punktu widzenia potrzeb społeczeństwa i jego działalności.

22. Planowanie działań z wykorzystaniem informacji geograficznych, w szczególności wytyczanie trasy podróży, planowanie wycieczki turystycznej.
23. Opracowanie i przetwarzanie zebranego materiału z badań i pomiarów geograficznych.
24. Prezentacja informacji geograficznych w sposób ustny, pisemny i graficzny.
25. Poszanowanie praw przyrody i dziedzictwa kulturowego społeczeństw, w szczególności kraju ojczystego i własnego regionu, działanie na rzecz ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego.
26. Wysuwanie własnych propozycji przeciwdziałania negatywnym zjawiskom społecznym, ekonomicznym i politycznym oraz w środowisku przyrodniczym.
27. Określanie roli poszczególnych organizacji międzynarodowych w rozwiązywaniu problemów środowiskowych społecznych, ekonomicznych i politycznych.
28. Zdobywanie i prezentowanie wieloaspektowej wiedzy o regionie swojego zamieszkania na tle Polski i Europy, w tym o jego walorach przyrodniczych, problemach społecznych i gospodarczych i dziedzictwie kulturowym, kształtowanie umiejętności promowania tego regionu w kraju i za granicą.
29. Dostrzeganie wartości kultury narodowej w jej różnorodności regionalnej na tle kultur innych wspólnot etnicznych i narodowych.
30. Realizowanie zasad zdrowego stylu życia, w szczególności prawidłowego odżywiania się oraz aktywności fizycznej i intelektualnej.
31. Stosowanie wiedzy geograficznej w życiu.

1.4 PROCEDURY OSIĄGANIA CELÓW

Osiągnięcia ogólne uzyskiwane są przez uczniów na kolejnych jednostkach lekcyjnych stopniowo poprzez zdobywanie osiągnięć szczegółowych. Większość z tych osiągnięć należy do wyższych kategorii taksonomicznych celów nauczania: zrozumienia wiadomości (B), stosowania wiadomości w sytuacjach typowych (C) i problemowych (D). Natomiast niewielki udział mają osiągnięcia z kategorii najniższej – zapamiętania wiadomości (A). Dotyczą one głównie wiadomości najczęściej wykorzystywanych w dalszym nauczaniu geografii. Zakłada się bowiem, że uczeń powinien nabyć w pierwszej kolejności umiejętność sprawnego i samodzielnego zdobywania informacji, a następnie nauczyć się rozwiązywać zadania problemowe. Wobec powyższego w procesie dydaktycznym zamiast metod podających, służących przyswajaniu wiedzy, należy preferować metody operatywne, ćwiczenia obliczeniowe i praktyczne oraz rozmaite inne metody, głównie z grupy poszukujących i waloryzacyjnych. Zadaniem nauczyciela jest także zorganizowanie pracy na lekcji i dobranie metod nauczania, aby uczeń miał sposobność rozwijania kolejno następujących umiejętności:

- a) poszukiwanie źródeł informacji,
- b) poszukiwanie informacji,
- c) gromadzenie informacji,
- d) selekcja informacji, z uwzględnieniem jej aktualności, wiarygodności,
- e) porządkowanie i klasyfikacja informacji według określonych kryteriów,
- f) dostrzeganie korelacji, odnajdywanie związków i współzależności, odkrywanie przyczyn,
- g) przewidywanie skutków, prognozowanie przebiegu wydarzeń i procesów,
- h) ocena zjawisk z punktu widzenia człowieka,
- i) planowanie działań własnych z uwzględnieniem zdobytych informacji.

Do najtrudniejszych i najbardziej złożonych osiągnięć ucznia należą: przewidywanie skutków, prognozowanie przebiegu wydarzeń i procesów, a następnie ocena zachodzących zjawisk. Aby osiągnięcia te mogły się ujawnić u ucznia w warunkach pełnej samodzielności, powinien on równomiernie rozwijać umiejętności o niższym stopniu złożoności. Dopiero zdobycie przez ucznia wszystkich osiągnięć otwiera mu drogę do przeprowadzenia racjonalnego i skutecznego planowania swoich działań. Umiejętność planowania (zawierająca w sobie przewidywanie zdarzeń i ocenę sytuacji) jest warunkiem uzyskania sukcesu życiowego ucznia.

Pomocne w osiągnięciu wyżej wymienionych celów nauczania są następujące zadania wykonywane przez uczniów:

1. Obserwacje i pomiary obiektów oraz zjawisk przyrodniczych, sporządzanie na jej podstawie notatek.
2. Wykonywanie na podstawie obserwacji i pomiarów obiektów i zjawisk przyrodniczych prostych rysunków, schematów, szkiców, wykresów.
3. Wykorzystywanie różnych źródeł informacji: atlasu, podręcznika, literatury popularnonaukowej, filmów, multimediiów.
4. Odczytywanie, analiza i interpretacja map tematycznych, danych statystycznych, wykresów, diagramów, rysunków schematycznych, fotografii.
5. Wykonywanie obliczeń matematycznych według określonego algorytmu.
6. Czytanie mapy topograficznej, turystycznej i planu miasta.
7. Wykonywanie pomiarów odległości na mapie oraz w terenie.
8. Określanie kierunków za pomocą kompasu.
9. Poruszanie się w terenie przy pomocy mapy.
10. Wykonywanie i analiza zestawień tabelarycznych porządkujących i klasyfikujących informacje geograficzne, wysnuwanie na ich podstawie wniosków.
11. Prezentowanie wyników analiz geograficznych różnymi metodami graficznymi, w szczególności poprzez wykonywanie rysunków i schematów, wy-

kresów i diagramów, uzupełnianie map tematycznych, wysnuwanie na ich podstawie wniosków.

12. Zapoznavanie się z prognozami pogody przedstawianymi w środkach masowego przekazu.
13. Planowanie podróży pociągiem za pomocą rozkładu jazdy pociągów.
14. Wytaczanie trasy podróży za pomocą planu miasta, mapy turystycznej i samochodowej.
15. Planowanie wycieczek turystycznych za pomocą map i przewodników turystycznych.
16. Poszukiwanie, wybór, przetwarzanie i prezentacja fragmentów literatury popularnonaukowej z zakresu geografii.
17. Bieżące śledzenie wydarzeń na świecie w Polsce i we własnym regionie za pośrednictwem prasy, radia, telewizji, w miarę możliwości również Internetu.
18. Wykonanie opracowania charakteryzującego wybrane państwo lub region świata.
19. Wykonanie opracowania eksponującego specyfikę i walory własnego regionu.

1.5 ZAJĘCIA TERENOWE

Liczbę i tematykę zajęć terenowych określa nauczyciel w zależności od liczby godzin dydaktycznych oraz warunków wynikających z położenia geograficznego szkoły. Program przewiduje następującą tematykę zajęć terenowych:

1. Ocena warunków rozwoju społecznego i gospodarczego (w tym rolnictwa, przemysłu, turystyki) w obrębie miejscowości, powiatu i województwa.
2. Zróżnicowanie użytkowania ziemi w zależności od warunków środowiska przyrodniczego w obrębie miejscowości, powiatu i województwa.
3. Obserwacje meteorologiczne, hydrologiczne, ewentualnie astronomiczne (np. zajęcia na stacji meteorologicznej, posterunku hydrologicznym, w miarę możliwości również w obserwatorium astronomicznym).
4. Dziedzictwo kulturowe regionu (poznanie zabytków architektury, układów urbanistycznych, zajęcia w muzeum regionalnym, izbie regionalnej, skansenie lub wystawie sztuki).
5. Geograficzne aspekty prowadzenia działalności gospodarczej (zajęcia w wybranym przedsiębiorstwie, np. w zakładzie przemysłowym, gospodarstwie rolnym itp.).
6. Ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego (np. zajęcia w oczyszczalni ścieków lub na wysypisku śmieci).

1.6 OCENA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Szczegółowe osiągnięcia uczniów podzielono na trzy poziomy:

1. osiągnięcia podstawowe,
2. osiągnięcia rozszerzone,
3. osiągnięcia kompletne.

Osiągnięć rozszerzonych można oczekiwać tylko od tych uczniów, którzy mają już większość osiągnięć podstawowych. Z kolei osiągnięcia kompletne mogą być udziałem tylko tych uczniów, którzy zdobyli już łącznie większość osiągnięć podstawowych i rozszerzonych. Przechodzenie z niższego poziomu osiągnięć uczniów do wyższego polega przede wszystkim na:

- a) podnoszeniu sprawności w zdobywaniu, selekcji i w prezentacji informacji geograficznej;
- b) uzupełnianiu zasobu stosowanych terminów geograficznych, podnoszeniu sprawności językowej;
- c) zwiększaniu różnorodności poznawanych zjawisk i złożoności dostrzeganych powiązań funkcjonalnych w systemach przyrodniczych, społecznych i ekonomicznych na Ziemi;
- d) zwiększaniu stopnia złożoności zadań, podnoszeniu sprawności i samodzielności w ich rozwiązywaniu;
- e) poszerzaniu wiadomości o aktualne wydarzenia natury geograficznej na świecie, w Polsce i we własnym regionie;
- f) wzbogaceniu możliwości praktycznego zastosowania wiedzy geograficznej.

Zaproponowany w programie podział osiągnięć uczniów według poziomów może zostać zmieniony przez nauczyciela w zależności od indywidualnych predyspozycji uczniów, liczby godzin dydaktycznych, specyficznych warunków szkoły i innych czynników. Osiągnięcia kompletne są trudne do zdobycia na lekcjach w ramach obowiązującego przydziału godzin dydaktycznych geografii (3 tygodniowo w ciągu trzech lat). Należy zatem oczekiwać, że będą one rezultatem nauki uczniów szczególnie zainteresowanych przedmiotem na zajęciach pozalekcyjnych, w tym również w wyniku samokształcenia. W związku z tym w programie nauczania zapisano tylko te osiągnięcia kompletne, które tematycznie wiążą się osiągnięciami z niższych poziomów, ale nie są niezbędne do dalszego uczenia się geografii na etapie szkoły ponadgimnazjalnej. Nauczyciel może je traktować jako przykładowe, zmieniając ich zakres w zależności od potrzeb.

Osiągnięcia uczniów są dokumentowane w postaci ocen bieżących, które z kolei stanowią podstawę śródrocznej i końcoworocznej klasyfikacji uczniów. Oceny klasyfikacyjne: śródroczna i końcoworoczna powinny być wystawione zgodne z zasadami zawartymi w szkolnym i przedmiotowym systemie oceniania, z uwzględnieniem następujących kryteriów wymagań:

1. Ocenę **niedostateczną** otrzymuje uczeń który:
 - a) nie ma osiągnięć wystarczających do dalszego uczenia się geografii;
 - b) nie rozwiązuje najprostszych zadań, nawet przy pomocy innych uczniów lub nauczyciela;
 - c) nie zachowuje minimalnej dokładności i staranności, koniecznej do poprawnego rozwiązywania zadania;
 - d) nieprawidłowo stosuje terminy geograficzne wymienione w osiągnięciach z poziomu podstawowego.
2. Ocenę **dopuszczającą** otrzymuje uczeń który:
 - a) ma część osiągnięć z poziomu podstawowego w zakresie wystarczającym do dalszego uczenia się geografii;
 - b) rozwiązuje proste zadania, korzystając z pomocy innych uczniów lub nauczyciela;
 - c) zachowuje małą dokładność i staranność, jest ona jednak wystarczająca do poprawnego rozwiązywania zadania;
 - d) prawidłowo stosuje niektóre terminy geograficzne wymienione w osiągnięciach z poziomu podstawowego.
3. Ocenę **dostateczną** otrzymuje uczeń który:
 - a) ma większość osiągnięć z poziomu podstawowego;
 - b) samodzielnie rozwiązuje proste zadania;
 - c) zachowuje dokładność i staranność wystarczającą do poprawnego rozwiązywania zadania;
 - d) prawidłowo stosuje większość terminów geograficznych wymienionych w osiągnięciach z poziomu podstawowego.
4. Ocenę **dobrą** otrzymuje uczeń który:
 - a) ma większość osiągnięć z poziomu podstawowego oraz część osiągnięć z poziomu rozszerzonego;
 - b) samodzielnie rozwiązuje zadania o średnim poziomie złożoności;
 - c) zachowuje dokładność i staranność wystarczającą do poprawnego rozwiązywania zadania;
 - d) wypowiada się pełnymi zdaniami;
 - e) prawidłowo stosuje większość terminów geograficznych wymienionych w osiągnięciach z poziomu podstawowego oraz niektóre z poziomu rozszerzonego.
5. Ocenę **bardzo dobrą** otrzymuje uczeń który:
 - a) ma większość osiągnięć z poziomów: podstawowego i rozszerzonego;
 - b) samodzielnie rozwiązuje zadania o wysokim poziomie złożoności;
 - c) zachowuje wzorową dokładność i staranność w rozwiązywaniu zadań;
 - d) wypowiada się pełnymi zdaniami w sposób logiczny i spójny;

- e) bezbłędnie posługuje się nazewnictwem geograficznym;
 - f) prawidłowo stosuje terminy geograficzne wymienione w osiągnięciach z poziomów: podstawowego i rozszerzonego.
6. Ocenę **celującą** otrzymuje uczeń który:
- a) ma większość osiągnięć z poziomów: podstawowego i rozszerzonego oraz ma niektóre osiągnięcia z poziomu kompletnego;
 - b) samodzielnie rozwiązuje zadania o najwyższym poziomie złożoności;
 - c) zachowuje wzorową dokładność i staranność w rozwiązywaniu zadań;
 - d) wypowiada się pełnymi zdaniami w sposób logiczny i spójny;
 - e) bezbłędnie posługuje się nazewnictwem geograficznym;
 - f) prawidłowo stosuje terminy geograficzne wymienione w osiągnięciach z poziomów: podstawowego, rozszerzonego i kompletnego.

2. REALIZACJA PROGRAMU

Tabela 2. Zestawienie treści nauczania z podstawy programowej według działów programu

GEOGRAFIA I – BOGACTWO PRZYRODNICZE ZIEMI		
Treści nauczania	Działy programowe	Liczba jednostek tematycznych
1. Podstawy korzystania z różnorodnych źródeł informacji geograficznej	Geografia jako nauka	1
	Mapa jako rysunek Ziemi	4
2. Funkcjonowanie systemu przyrodniczego Ziemi	Ziemia we Wszechświecie	7
	Atmosfera	4
	Wody	5
	Wnętrze Ziemi	3
	Dzieje Ziemi	2
	Rzeźba powierzchni Ziemi	6
	Świat organizmów żywych	1
	Gleby	1
	Środowisko przyrodnicze jako system	1
Moduł I – razem		35
GEOGRAFIA II – CZŁOWIEK GOSPODARZEM ZIEMI		
3. Funkcjonalne i przestrzenne powiązania oraz wzajemne zależności w systemie człowiek – przyroda – gospodarka	Człowiek w środowisku przyrodniczym	1
4. Przyczyny i skutki nierównomiernego rozmieszczenia ludności na Ziemi	Społeczeństwo	6
5. Problemy demograficzne społeczeństw	Osadnictwo	4
3. Funkcjonalne i przestrzenne powiązania oraz wzajemne zależności w systemie człowiek – przyroda – gospodarka	Rolnictwo i żywienia	4
	Procesy uprzemysłowienia	5
	Komunikacja	1
	Gospodarka morską	3
6. Świat w fazie przemian społecznych, gospodarczych i politycznych	Warunki życia ludności	3
8. Uwarunkowania i następstwa przyrodnicze, społeczno-ekonomiczne i kulturowe rozwoju turystyki rekreacji	Turystyka i wypoczynek	2
6. Świat w fazie przemian społecznych, gospodarczych i politycznych	Przemiany polityczne w świecie	6
7. Konflikty zbrojne i inne zagrożenia społeczno-ekonomiczne		
3. Funkcjonalne i przestrzenne powiązania oraz wzajemne zależności w systemie człowiek – przyroda – gospodarka	Człowiek a środowisko	10
Moduł II – razem		45
Razem		80

GEOGRAFIA I – BOGACTWO PRZYRODNICZE ZIEMI

SZCZEGÓŁOWE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW według jednostek tematycznych

T – zalecane zajęcia terenowe

P – lekcja powtórzeniowa

Poziomy osiągnięć uczniów

1 – podstawowy

2 – rozszerzony

3 – kompletny

Ścieżki edukacyjne realizowane w ramach poszczególnych jednostek tematycznych:

PZ – edukacja prozdrowotna,

EK – edukacja ekologiczna,

CM – edukacja czytelnicza i medialna,

EU – edukacja europejska,

RG – edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie,

UK – uczestnictwo w kulturze.

Geografia jako nauka

1) Geografia jedną z nauk o Ziemi (CM)

- 1 – **Uczeń** określa przedmiot badań geografii oraz innych nauk o Ziemi powiązanych z geografą, posługuje się klasyfikacją nauk geograficznych, wymienia źródła informacji geograficznej, poszukuje informacji geograficznej na określony temat, wymienia przykłady zastosowań osiągnięć nauk geograficznych w praktyce.
- 2 – **Uczeń** odróżnia przedmiot badań geografii fizycznej i społeczno-ekonomicznej oraz ogólnej i regionalnej, odnajduje przykłady związków geografii z innymi naukami, ocenia wiarygodność i przydatność źródeł informacji.

Mapa jako rysunek Ziemi

2) Mapa jako rysunek powierzchni Ziemi w pomniejszeniu

- 1 – **Uczeń** wykonuje pomiar odległości na mapie, posługuje się podziałką mapy, posługuje się definicją skali mapy, przelicza skalę liczbową na mianowaną (i odwrotnie), oblicza wymiary liniowe na mapie i w rzeczywistości za pomocą skali mapy.
- 2 – **Uczeń** konstruuje podziałkę o określonej skali, oblicza wymiary powierzchniowe na mapie i w rzeczywistości za pomocą skali mapy.
- 3 – **Uczeń** oblicza skalę mapy, znając wymiary na mapie i w rzeczywistości.

3) Rysunek rzeźby powierzchni Ziemi na mapie

- 1 – **Uczeń** odróżnia wysokość względną od bezwzględnej, oblicza wysokość względną, odczytuje z mapy poziomicowej i hipsometrycznej wysokość bezwzględną oraz kierunek i wielkość nachylenia stoku, rozróżnia na mapie poziomicowej i hipsometrycznej formy wypukłe i wklęsłe, uzupełnia rysunek poziomicowy o barwy hipsometryczne.
- 2 – **Uczeń** wymienia metody przedstawiania rzeźby terenu na mapach, wykreśla na rysunku poziomicowym linie szkieletowe.
- 3 – **Uczeń** rozpoznaje różne formy terenu przedstawione na mapach różnymi metodami, kreśli profil topograficzny, kreśli poziomice na podstawie sieci punktów wysokościowych.

4) Siatka geograficzna i kartograficzna jako podstawa orientacji na Ziemi

- 1 – **Uczeń** wymienia zalety i wady globusa z punktu widzenia jego zastosowań w praktyce, wskazuje na globusie bieguny geograficzne, południki, równoleżniki, zwrotniki, koła podbiegunowe oraz półkule, określa kierunki główne na globusie, odróżnia siatkę kartograficzną od geograficznej, lokalizuje obiekty punktowe i powierzchniowe na mapie, znając ich współrzędne geograficzne, określa współrzędne geograficzne obiektów punktowych i powierzchniowych na globusie i mapie, odczytuje z mapy kierunki z wybranych punktów za pomocą linii siatki kartograficznej.
- 2 – **Uczeń** oblicza rozciągłość południkową i równoleżnikową obiektów powierzchniowych w stopniach i kilometrach, wymienia przykłady zastosowań współrzędnych geograficznych w praktyce, opisuje zniekształcenia siatek kartograficznych: kątów, powierzchni, odległości, wymienia zastosowania poszczególnych rodzajów siatek kartograficznych w praktyce.
- 3 – **Uczeń** opisuje główne rodzaje siatek kartograficznych.

5) Zastosowanie map w praktyce

- 1 – **Uczeń** orientuje mapę za pomocą kompasu, posługuje się klasyfikacją map ze względu na treść, szczegółowość, skalę i przeznaczenie, rozpoznaje poszczególne rodzaje map, odczytuje sygnatury stosowane na mapach przeglądowych i topograficznych, odczytuje informacje geograficzne zaprezentowane za pomocą następujących metod: kropkowej, zasięgów, izarytm, kartogramu, kartodiagramu, analizuje wykresy, diagramy, schematy, wyznacza najdogodniejszą trasę podróży za pomocą mapy samochodowej lub mapy sieci kolejowej.
- 2 – **Uczeń** opisuje zasady generalizacji mapy, wymienia przykłady zastosowań map o różnej treści, szczegółowości i skali, planuje wycieczkę turystyczną za pomocą map, planów i innej literatury źródłowej.
- 3 – **Uczeń** posługuje się mapą topograficzną w terenie.

Ziemia we Wszechświecie

T 6) Obserwacja sklepienia niebieskiego

- 1 – **Uczeń** wymienia metody wyznaczania kierunku północnego, posługuje się kompasem, wskazuje w terenie kierunki główne i pośrednie z wybranych punktów, obserwuje zmiany kierunku i długości cienia rzucanego przez gnomon i różne przedmioty, wyjaśnia przyczynę oddalania się widnokręgu w miarę wzrostu wysokości punktu obserwacji, posługuje się terminami: sklepienie niebieskie, sfera niebieska, zenit, widnokrag, horyzont, gwiazdozbiór, wskazuje na mapie nieba gwiazdozbiory Wielkiej i Małej Niedźwiedzicy oraz Gwiazdę Polarną.
- 2 – **Uczeń** rozpoznaje i wymienia w kolejności fazy Księżyca, wskazuje na mapie nieba wybrane gwiazdozbiory (zwłaszcza gwiazdozbiory Zodiaku).
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia powstawanie zaćmień Słońca i Księżyca, wyjaśnia powstawanie faz Księżyca, wykazuje zależność między fazami Księżyca oraz zaćmieniami Słońca i Księżyca.

7) Ziemia jako część Wszechświata

- 1 – **Uczeń** prezentuje współczesny pogląd na powstanie i budowę Wszechświata, porównuje odległości we Wszechświecie, opisuje hierarchiczną budowę Wszechświata, wyjaśnia terminy: mgławica, galaktyka, gwiazda, planeta, satelita (księżyc), przedstawia najistotniejsze założenia teorii Ptolemeusza i Kopernika, wymienia nazwy planet Układu Słonecznego w kolejności według rozmiarów i odległości od Słońca, wymienia dowody Arystotelesa na kulistość Ziemi, odróżnia kulę, elipsoidę ziemską od geoidy, podaje podstawowe wymiary elipsoidy ziemskiej: obwód, średni promień i średnicę, promień równikowy i biegunowy.
- 2 – **Uczeń** wymienia nazwy przyrządów służących do badania Wszechświata, opisuje budowę galaktyki Drogi Mlecznej, opisuje budowę Układu Słonecznego, objaśnia terminy: planetoida, kometa, meteor, meteoryt, czarna dziura, oblicza obwód Ziemi metodą Eratostenesa.
- 3 – **Uczeń** opisuje cechy i zróżnicowanie pola magnetycznego Ziemi, opisuje budowę magnetosfery Ziemi, ocenia ochronne znaczenie magnetosfery dla życia na Ziemi.

8) Następstwa ruchu obiegowego Ziemi

- 1 – **Uczeń** porównuje widome drogi Słońca na sklepieniu niebieskim w ciągu doby w różnych porach roku, objaśnia terminy: ruch obiegowy, rok, opisuje parametry ruchu obiegowego Ziemi, wskazuje na mapie nieba widomą drogę Słońca na tle gwiazdozbiorów w ciągu roku, wymienia różnice między rokiem przestępnym i rokiem zwykłym, rozpoznaje lata przestępne na podstawie ich numeru kolejnego.

- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność między widomym ruchem Słońca na tle gwiazdozbiorów i ruchem obiegowym Ziemi.
- 3 – **Uczeń** wymienia w kolejności znaki Zodiaku, przyporządkowuje znaki Zodiaku do odpowiednich pór roku.

9) Zmiany oświetlenia Ziemi w ciągu roku

- 1 – **Uczeń** wymienia nazwy kalendarzowych i astronomicznych pór roku na półkuli północnej i południowej, wymienia ich daty graniczne, objaśnia terminy: wysokość górowania Słońca, noc polarna i dzień polarny, opisuje oświetlenie Ziemi przez Słońce w dniach równonocy i przesileń, wyjaśnia przyczyny zmian długości dnia i nocy, opisuje poszczególne strefy oświetlenia Ziemi przez Słońce, opisuje przykłady wpływu zmian oświetlenia Ziemi w ciągu roku na życie i działalność człowieka.
- 2 – **Uczeń** oblicza wysokość górowania Słońca na różnych szerokościach geograficznych w dniach równonocy i przesileń, objaśnia termin biała noc, wskazuje na mapie obszary występowania białych nocy.
- 3 – **Uczeń** oblicza wysokość Słońca nad horyzontem za pomocą gnomonu, wyznacza miejscowy południk za pomocą gnomonu.

10) Następstwa ruchu obrotowego Ziemi

- 1 – **Uczeń** opisuje widomą drogę Słońca na sklepieniu niebieskim w ciągu doby w różnych szerokościach geograficznych, objaśnia zjawiska wschodu i zachodu Słońca, dnia i nocy, posługuje się terminami: ruch obrotowy, doba, górowanie, wymienia widome następstwa ruchu obrotowego Ziemi, wykazuje zależność czasu miejscowego słonecznego od długości geograficznej.
- 2 – **Uczeń** opisuje działanie sił bezwładnościowych: odśrodkowej i Coriolisa.

11) Różnice czasu na Ziemi

- 1 – **Uczeń** oblicza różnice czasu miejscowego słonecznego na Ziemi między zadanymi punktami za pomocą długości geograficznej, posługuje się terminami: czas uniwersalny, strefowy, urzędowy, zimowy, letni, opisuje podział Ziemi na strefy czasowe, wskazuje na mapie międzynarodową linię zmiany daty, określa czas lokalny za pomocą mapy stref czasowych, opisuje przykłady wpływu różnic czasu na życie i działalność człowieka.
- 2 – **Uczeń** oblicza czas miejscowy słoneczny w zadanym punkcie, znając długość geograficzną i różnicę czasu, przelicza czas miejscowy słoneczny na czas uniwersalny i strefowy, określa datę po obu stronach międzynarodowej linii zmiany daty.
- 3 – **Uczeń** oblicza czas miejscowy słoneczny z uwzględnieniem przekraczania międzynarodowej linii zmiany daty.

12) Następstwa ruchów Ziemi w Układzie Słonecznym

Atmosfera

13) Powietrze oraz zróżnicowanie jego temperatury

- 1 – **Uczeń** wymienia główne składniki powietrza atmosferycznego, opisuje zróżnicowanie temperatury i ciśnienia powietrza w przekroju pionowym, opisuje warstwy atmosfery i wymienia różnice między nimi, wyjaśnia znaczenie ozonosfery dla życia na Ziemi, wymienia nazwy przyrządów służących do pomiaru temperatury powietrza, oblicza średnią dobową temperaturę powietrza, oblicza amplitudę temperatury powietrza – dobową i roczną, odczytuje z mapy izoterm temperaturę powietrza, opisuje za pomocą mapy zróżnicowanie temperatury powietrza na Ziemi, w Europie i w Polsce.
- 2 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny zróżnicowania temperatury powietrza na Ziemi, oblicza temperaturę powietrza na różnych wysokościach, znając pionowy gradient termiczny, opisuje przykłady wpływu temperatury powietrza na życie i działalność człowieka.
- 3 – **Uczeń** opisuje bilans energetyczny atmosfery Ziemi, wyjaśnia powstawanie efektu cieplarnianego, posługuje się terminami: inwersja termiczna, przymrozek, wymienia skale termometryczne, przelicza stopnie Celsjusza na Kelwiny (i odwrotnie).

14) Ciśnienie atmosferyczne i krążenie powietrza na Ziemi

- 1 – **Uczeń** wykazuje zależność ciśnienia atmosferycznego od temperatury powietrza, wymienia jednostki ciśnienia, wymienia nazwy przyrządów służących do pomiaru ciśnienia atmosferycznego oraz prędkości i kierunków wiatrów, odczytuje z mapy izobar ciśnienie atmosferyczne, posługuje się nazwami kierunków wiatrów, wskazuje na mapie obszary występowania wiatrów zmiennych: bryzy, fenu, opisuje przykłady wpływu tych wiatrów na życie i działalność człowieka.
- 2 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny zróżnicowania ciśnienia atmosferycznego na Ziemi, wyznacza kierunki wiatrów względem izobar w wyżu i niżu atmosferycznym, opisuje rozmieszczenie układów ciśnień oraz krążenie powietrza w skali planetarnej, wyjaśnia powstawanie wiatrów stałych, wyjaśnia powstawanie monsunów, wskazuje na mapie obszary ich występowania, wyjaśnia powstawanie wiatrów zmiennych: bryzy, fenu, wskazuje na mapie obszary występowania cyklonów tropikalnych, opisuje przykłady ich wpływu na życie i działalność człowieka.
- 3 – **Uczeń** przelicza jednostki ciśnienia: hektopaskale na milimetry słupa rtęci (i odwrotnie), wyjaśnia powstawanie wybranych wiatrów zmiennych (wybór zależy od nauczyciela), opisuje warunki powstawania cyklonu tropikalnego, trąby powietrznej.

15) Powstawanie i zróżnicowanie opadów atmosferycznych na Ziemi

- 1 – **Uczeń** posługuje się terminami: wilgotność powietrza (bezwzględna), temperatura punktu rosy, kondensacja pary wodnej, jądro kondensacji, wymienia i rozpoznaje rodzaje opadów i osadów atmosferycznych, wyjaśnia powstawanie chmur oraz opadów i osadów atmosferycznych, opisuje za pomocą mapy zróżnicowanie opadów na Ziemi, w Europie i w Polsce, wyjaśnia przyczyny ich zróżnicowania, wymienia nazwy przyrządów służących do pomiaru ilości opadów.
- 2 – **Uczeń** ocenia wielkość zachmurzenia nieba, wymienia nazwy pięter i rodzajów chmur, wymienia nazwy poszczególnych mas powietrza na Ziemi, opisuje ich cechy, wymienia i wskazuje na mapie fronty atmosferyczne na Ziemi, odróżnia front ciepły od chłodnego na podstawie budowy i zjawisk atmosferycznych, wymienia przeważające kierunki wiatrów oraz nazwy mas powietrza występujących w Polsce, wyjaśnia wpływ mas powietrza na kształtowanie się pogody i klimatu w Polsce, opisuje przykłady wpływu opadów atmosferycznych na życie i działalność człowieka.
- 3 – **Uczeń** przewiduje nadejście frontu atmosferycznego na podstawie obserwacji zjawisk meteorologicznych.

T 16) Zróżnicowanie pogody i klimatu na Ziemi

- 1 – **Uczeń** odróżnia klimat od pogody, wymienia składniki meteorologiczne, wymienia nazwy i przeznaczenie poszczególnych przyrządów meteorologicznych, wymienia jednostki pomiaru poszczególnych składników meteorologicznych, obserwuje i opisuje zjawiska meteorologiczne, wymienia czynniki geograficzne decydujące o klimacie określonego obszaru w skali globalnej, regionalnej i lokalnej, odróżnia cechy klimatów: wilgotnego od suchego oraz morskiego od kontynentalnego, wskazuje na mapie zasięgi poszczególnych stref, typów i odmian klimatu, opisuje położenie Polski względem stref klimatycznych i typów klimatu, wymienia nazwy termicznych pór roku, prawidłowo stosuje termin okres wegetacyjny.
- 2 – **Uczeń** odczytuje z mapy symbole synoptyczne, opisuje budowę klatki meteorologicznej i jej wyposażenie, opisuje współczesne metody badań pogody i zbierania danych meteorologicznych, opisuje cechy poszczególnych stref i typów klimatów na Ziemi, opisuje cechy klimatów: monsunowego i górskiego, opisuje piętrowość klimatyczną w górach, opisuje cechy klimatów lokalnych (np. w mieście, w kompleksie leśnym, nad jeziorem), wyjaśnia przyczyny wzrostu kontynentalizmu klimatu Polski z zachodu na wschód, wyjaśnia przyczyny zróżnicowania długości okresu wegetacyjnego w Polsce.
- 3 – **Uczeń** rozpoznaje typ klimatu na podstawie jego opisu lub wykresu zmian temperatury powietrza i opadów atmosferycznych w ciągu roku.

Wody

17) Skład chemiczny oraz ruchy wód morskich i oceanicznych

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie cieśniny łączące oceany i główne morza, podaje ich nazwy, wskazuje na mapie wybrane morza i zatoki (wybór zależy od nauczyciela), podaje ich nazwy, wskazuje na mapie przykłady mórz otwartych i zamkniętych, wymienia główne składniki chemiczne wody morskiej, porównuje, korzystając z map i innych źródeł informacji, cechy wybranych mórz świata (z uwzględnieniem Morza Bałtyckiego), opisuje przykłady wpływu morza na życie i działalność człowieka.
- 2 – **Uczeń** wyjaśnia powstawanie pływów morskich, opisuje powstawanie fali morskiej i jej przekształcanie się w miarę zbliżania do brzegu, opisuje krążenie wód oceanicznych w skali planetarnej (prądy powierzchniowe i głębinowe), wyjaśnia na przykładach wpływ prądów morskich na klimat, oblicza zasolenie wody w promilach.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny zróżnicowania temperatury oraz zasolenia wody morskiej i oceanicznej, wyjaśnia wpływ prądu morskiego El Nino na pogodę i klimat, a w konsekwencji także na działalność gospodarczą człowieka.

18) Zróżnicowanie wód lądowych (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia postaci występowania wody na Ziemi, opisuje obieg wody w przyrodzie, opisuje poszczególne poziomy wód podziemnych, ocenia przydatność poszczególnych rodzajów wód podziemnych dla ludności i różnych dziedzin gospodarki, wyznacza działy wodne na mapie sieci rzecznej, posługuje się terminami: dorzecze, zlewisko, dział wodny, obszar bezodpływowy, odróżnia rzekę główną od dopływu, wskazuje na mapie obszary bezodpływowe, wskazuje na mapie najdłuższe rzeki oraz największe i najgłębsze jeziora świata, Europy i Polski, podaje ich nazwy, wskazuje na mapie zlewiska i główne dorzecza na poszczególnych kontynentach oraz na terytorium Polski, wyjaśnia przyczyny powstawania jezior, wymienia sposoby zanikania jezior, wymienia funkcje jezior i bagien w przyrodzie i różnych dziedzinach działalności człowieka.
- 2 – **Uczeń** wymienia przykłady jezior z Polski i świata o różnej genezie, wyjaśnia powstawanie wód artezyjskich, wskazuje na mapie obszary występowania wód artezyjskich na Ziemi (w tym również w Polsce), określa zastosowanie wód artezyjskich w gospodarce, wymienia rodzaje źródeł mineralnych.
- 3 – **Uczeń** wymienia składniki bilansu wodnego, wymienia przykłady zastosowań źródeł mineralnych i cieplic w lecznictwie.

T 19) Wahania stanów wody na rzekach kuli ziemskiej

- 1 – **Uczeń** opisuje metody badań hydrologicznych, odczytuje stan wody na wodowskazie, wymienia rodzaje zasilania rzek, wyjaśnia przyczyny zmien-

ności stanu wód w rzekach, odróżnia rzekę stale prowadzącą wodę od rzeki okresowej i epizodycznej, wyjaśnia przyczyny powstawania wezbrań i niżówek, wskazuje na mapie Polski obszary zagrożone skutkami powodzi, wymienia sposoby ochrony przeciwpowodziowej, opisuje przykłady wpływu wezbrań i niżówek na życie i działalność człowieka.

- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność stanów wody i przepływów rzek od rodzaju zasilania i typu klimatu, porównuje, korzystając z danych statystycznych, przepływy największych rzek świata.
- 3 – **Uczeń** interpretuje wykresy zmian przepływów rzek w ciągu roku.

20) Formy występowania lodu na Ziemi

- 1 – **Uczeń** wymienia formy występowania lodu na Ziemi, opisuje warunki powstawania lodowców, wskazuje na mapie lądolody i główne obszary występowania lodowców górskich, objaśnia termin granica wieloletniego śniegu, wymienia czynniki wpływające na jej wysokość n.p.m., wymienia części składowe lodowca górskiego, odróżnia lądolód od lodowca górskiego, objaśnia terminy: lodowiec szelfowy i bariera lodowa, wyjaśnia powstawanie gór lodowych, podaje w porządku chronologicznym nazwy wielkich zlodowaceń czwartorzędowych w Europie i w Polsce, wymienia przykłady wpływu lodu na życie i działalność człowieka, w szczególności utrudnienia w żegludze morskiej i śródlądowej, opisuje skutki zatorów lodowych.
- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność między rozmieszczeniem lodowców i klimatem, opisuje zróżnicowanie wysokości granicy wieloletniego śniegu w zależności od szerokości geograficznej, wskazuje na mapie zasięg występowania trwałej marzłoci, opisuje jej cechy, wskazuje na mapie zasięg występowania lodu stałego i pływającego na morzach, opisuje cechy lądolodu Antarktydy i Grenlandii.
- 3 – **Uczeń** wymienia i rozpoznaje na ilustracji typy lodowców górskich, opisuje powstawanie i zanikanie pokrywy lodowej na jeziorach i na rzekach.

21) Przegląd zjawisk zachodzących w atmosferze i hydrosferze

Wnętrze Ziemi

22) Skład chemiczny i budowa wnętrza Ziemi

- 1 – **Uczeń** wymienia metody badań wnętrza Ziemi, wymienia główne pierwiastki i minerały budujące skorupę ziemską, opisuje zmiany temperatury, ciśnienia i gęstości ze wzrostem głębokości.
- 2 – **Uczeń** opisuje skład chemiczny i własności fizyczne poszczególnych warstw wnętrza Ziemi, odróżnia budowę skorupy kontynentalnej od oceanicznej, odróżnia hipocentrum (ognisko) od epicentrum trzęsienia ziemi.

- 3 – **Uczeń** oblicza temperaturę w głębi skorupy ziemskiej, znając stopień geotermiczny, wyjaśnia zjawisko izostazji.

23) **Minerały i skały jako budulce skorupy ziemskiej**

- 1 – **Uczeń** odróżnia terminy: minerał i skała, opisuje cechy fizyczne wybranych minerałów i skał, rozpoznaje skały: piaskowiec, zlepieniec, łupek, granit, bazalt, wapień, węgiel brunatny i kamienny, sól kamienna, gips, opisuje powstawanie węgla brunatnego i kamiennego, wymienia główne rodzaje skał, wymienia nazwy minerałów i skał będących surowcami mineralnymi, wskazuje na mapie obszary występowania najbardziej rozpowszechnionych skał (wybór zależy od nauczyciela), wymienia rodzaje surowców mineralnych ze względu na pochodzenie, wymienia ich zastosowania w gospodarce.
- 2 – **Uczeń** opisuje budowę podstawowych rodzajów skał, wyjaśnia powstawanie skał osadowych, magmowych i przeobrażonych, opisuje powstawanie skał osadowych: okruchowych, pochodzenia organicznego i pochodzenia chemicznego, opisuje powstawanie skał magmowych: głębinowych, żyłowych i wylewnych, rozpoznaje skały: torf, gnejs, marmur, kwarcyt, rozpoznaje główne minerały granitu, opisuje formy występowania złóż mineralnych, w szczególności soli kamiennej, ropy naftowej, gazu ziemnego.
- 3 – **Uczeń** opisuje cykl skałotwórczy, odczytuje z mapy stratygraficznej Polski rozmieszczenie skał różnego wieku.

24) **Następstwa ruchów skorupy ziemskiej**

- 1 – **Uczeń** wymienia rodzaje wzajemnych ruchów płyt skorupy ziemskiej, odróżnia fałdy od uskoków, odróżnia transgresję od regresji morskiej, posługuje się terminami: tarcza i platforma, wskazuje tarcze i platformy na mapie tektonicznej, odróżnia wulkany czynne od wygasłych, opisuje budowę wulkanu, wymienia produkty wybuchu wulkanu, wskazuje na mapie i podaje nazwy najbardziej znanych wulkanów na Ziemi (wybór zależy od nauczyciela), wyjaśnia pojęcie trzęsienia ziemi, wskazuje na mapie świata obszary sejsmiczne i asejsmiczne.
- 2 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny wzajemnego przemieszczania się płyt skorupy ziemskiej, odróżnia ruchy łagodotwórcze od górotwórczych, wyjaśnia powstawanie fałdów i uskoków, wyjaśnia powstawanie zrębów i zapadlisk tektonicznych, wymienia części składowe fałdu i uskoku, wykazuje zależność między ruchami płyt skorupy ziemskiej i trzęsieniami ziemi, rozmieszczeniem pasm górskich oraz grzbietów śródoceanicznych, objaśnia działanie gejzeru, wskazuje na mapie świata obszary występowania gejzerów, wymienia przykłady wykorzystania energii wnętrza Ziemi w gospodarce.
- 3 – **Uczeń** przedstawia, korzystając z lektury uzupełniającej, najślawniejsze wybuchy wulkanów i trzęsienia ziemi oraz ich skutki.

Dzieje Ziemi

T 25) Przegląd dziejów geologicznych Ziemi

- 1 – **Uczeń** odróżnia wiek względny od wieku bezwzględnego, wymienia metody odtwarzania dziejów Ziemi, wymienia w kolejności ery geologiczne i ruchy górotwórcze w dziejach Ziemi, wskazuje na mapie tektonicznej świata, Europy i Polski górotwory, które powstały w wyniku: ruchów górotwórczych hercyńskich, kaledońskich, alpejskich, odczytuje z tabeli stratygraficznej informacje o rozwoju poszczególnych grup organizmów żywych.
- 2 – **Uczeń** rozpoznaje okres geologiczny na podstawie jego opisu, opisuje główne wydarzenia w rozwoju geologicznym Polski na tle Europy.
- 3 – **Uczeń** analizuje oraz interpretuje mapy i profile geologiczne, opisuje zmiany położenia kontynentów w dziejach Ziemi.

P 26) Następstwa zjawisk zachodzących we wnętrzu Ziemi

Rzeźba powierzchni Ziemi

27) Wielkie formy ukształtowania powierzchni Ziemi

- 1 – **Uczeń** rozróżnia formy ukształtowania pionowego i poziomego, wskazuje na mapie fizycznej kontynenty, główne półwyspy, wyspy, archipelagi, oceany, morza, zatoki i cieśniny, podaje ich nazwy, posługuje się terminem depresja, odróżnia niziny od wyżyn i gór, wskazuje na mapie hipsometrycznej oraz podaje nazwy największych nizin i wyżyn, wybranych pasm górskich oraz głównych półwyspów, wysp i archipelagów na Ziemi, wskazuje na mapie batymetrycznej wielkie formy den morskich i oceanicznych: szelfy, skłony kontynentalne, dna basenów morskich i oceanicznych, łuki wysp, grzbiety śródoceaniczne i rowy oceaniczne, wskazuje na mapie i podaje nazwy najgłębszych rowów oceanicznych na Ziemi, opisuje przebieg granicy między Europą i Azją, opisuje cechy ukształtowania powierzchni Polski.
- 2 – **Uczeń** wskazuje na mapie hipsometrycznej oraz podaje nazwy najwyższych szczytów, wybranych kotlin i najgłębszych depresji w poszczególnych częściach świata (wybór zależy od nauczyciela), wykazuje zależność wielkich form rzeźby od budowy skorupy ziemskiej na przykładach ze świata, Europy i Polski.
- 3 – **Uczeń** kreśli krzywą hipsograficzną wybranego obszaru lub profil topograficzny wzdłuż wybranej linii (wybór zależy od nauczyciela).

T 28) Rozwój rzeźby powierzchni Ziemi

- 1 – **Uczeń** wymienia rodzaje wietrzenia, opisuje przebieg poszczególnych rodzajów wietrzenia, posługuje się terminem zwietrzelina, wymienia czyn-

niki i procesy rzeźbotwórcze, opisuje warunki sprzyjające działalności rzeźbotwórczej wiatru, wymienia przykłady niszczącej i budującej działalności wiatru, wyjaśnia za pomocą rysunku rozwój wydmy, rozpoznaje less, posługuje się terminami: wywiewanie, splukiwanie i erozja głęb, opisuje budowę wąwozu i parowu, wskazuje na mapie Polski obszary występowania lessu oraz wąwozów i parowów, wymienia nazwy skał rozpuszczalnych przez wodę, posługuje się terminem kras, wyjaśnia powstawanie jaskiń, wymienia i rozpoznaje składniki szaty naciekowej w jaskiniach.

- 2 – **Uczeń** rozpoznaje na ilustracji: żleb, stożek usypiskowy, piarg, posługuje się terminem akumulacja, wymienia rodzaje wydym, wymienia zagrożenia dla działalności człowieka spowodowane procesami wywiewania i splukiwania, objaśnia powstawanie lessu, opisuje za pomocą rysunku fazy powstawania wąwozów i parowów, odróżnia formy krasu powierzchniowego i podziemnego, wyjaśnia powstawanie szaty naciekowej w jaskiniach, wskazuje na mapie najbardziej znane na świecie, w Europie i w Polsce obszary krasowe (wybór zależy od nauczyciela), podaje ich nazwy, wskazuje na mapie i podaje nazwy najdłuższych i najgłębszych jaskiń świata, Europy i Polski.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia powstawanie osuwisk, wymienia zagrożenia dla działalności człowieka spowodowane osuwiskami.

T 29) Rzeźbotwórcza działalność wód płynących

- 1 – **Uczeń** wymienia i opisuje sposoby działania wody płynącej: erozja, transport, akumulacja, posługuje się terminem erozja, odróżnia erozję wgłębną, wsteczną i boczną, porównuje cechy rzeki w biegu górnym, środkowym i dolnym, wymienia przykłady form powstałych w wyniku erozji i akumulacji, odróżnia dolinę wciosową od płaskodennej, wskazuje na mapie delty i ujścia lejkowate.
- 2 – **Uczeń** posługuje się terminem baza erozyjna, wyjaśnia przyczyny zróżnicowania procesów rzeźbotwórczych (erozji, akumulacji) na poszczególnych odcinkach rzeki, opisuje fazy rozwoju zakola rzecznego, wyjaśnia za pomocą rysunku powstawanie starorzecza, odróżnia terasę zalewową od terasy nadzalewowej, wskazuje możliwości ich zagospodarowania.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia powstawanie teras rzecznych, oblicza przeciętny spadek rzeki, odróżnia rzeki roztokowe od meandrujących.

T 30) Rzeźbotwórcza działalność fal i prądów morskich

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady niszczącej i budującej działalności fal i prądów morskich, posługuje się terminem abrazja, odróżnia wybrzeże strome od płaskiego, opisuje elementy wybrzeża płaskiego i stromego, opisuje poszczególne części składowe wybrzeża mierzejowo-zalewowego,

wymienia zagrożenia dla działalności człowieka spowodowane rzeźbotwórczą działalnością fal i prądów morskich.

- 2 – **Uczeń** opisuje stadia rozwoju wybrzeża, rozpoznaje i wskazuje na mapie poszczególne typy wybrzeży.

31) Rzeźbotwórcza działalność lodowców i wód pochodzących z ich topnienia

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady niszczącej i budującej działalności lodowców i wód polodowcowych, posługuje się terminami: morena, wysoczyzna, rozpoznaje na ilustracji dolinę polodowcową, odróżnia skutki działalności lodowców i lodowców górskich, wymienia w kolejności chronologicznej polskie nazwy zlodowaceń czwartorzędowych, wskazuje na mapie geologicznej zasięgi zlodowaceń czwartorzędowych w Polsce, wymienia formy i osady powstałe w wyniku działalności lodowców czwartorzędowych w Polsce.
- 2 – **Uczeń** posługuje się terminami: żłób i cyrk lodowcowy, wymienia i odróżnia rodzaje moren, wyjaśnia za pomocą rysunku powstawanie kotłów i rynien podlodowcowych, oczek wytopiskowych, sandrów i pradolin, wskazuje na mapie Polski przykłady rynien jeziornych i pradolin, odróżnia rzeźbę staroglacjalną od młodoglacjalnej, wymienia pozostałości zlodowacenia Tatr i Karkonoszy, opisuje etapy rozwoju Morza Bałtyckiego.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia powstawanie wygładów i rys lodowcowych, wyjaśnia powstawanie ozów.

32) Przegląd form rzeźby powierzchni Ziemi

- 1 – **Uczeń** wymienia czynniki i procesy rzeźbotwórcze – wewnętrzne i zewnętrzne, rozpoznaje poszczególne rodzaje form terenu, opisuje zróżnicowanie rzeźby powierzchni Polski.
- 2 – **Uczeń** wymienia rodzaje form terenu ze względu na pochodzenie, wyjaśnia za pomocą rysunku powstawanie poszczególnych form terenu, opisuje przykłady wpływu procesów rzeźbotwórczych na życie i działalność człowieka.

Świat organizmów żywych

33) Zróżnicowanie szaty roślinnej na Ziemi

- 1 – **Uczeń** posługuje się terminem flora i fauna, wymienia przykłady przystosowania się roślin i zwierząt do warunków środowiska przyrodniczego, rozpoznaje na ilustracjach i opisuje strefowe formacje roślinne: las równinowy wilgotny, sawannę, półpustynię, las twarolistny, step, tajgę, tundrę, opisuje przykłady astrefowych i śródstrefowych formacji roślinnych, wykazuje zależność szaty roślinnej i świata roślinnego od wysokości n.p.m., wymienia kolejno, rozpoznaje na ilustracjach i opisuje poszczególne piętra roślinne w górach Polski.

- 2 – **Uczeń** wykazuje na przykładach zależność szaty roślinnej i świata zwierzęcego od budowy geologicznej, klimatu, warunków wodnych i gleby, opisuje warunki życia w poszczególnych strefach mórz i oceanów, objaśnia terminy: nekton, plankton, opisuje zróżnicowanie zasobów żywych mórz i oceanów, wymienia kolejno i opisuje poszczególne piętra roślinne w górach świata.
- 3 – **Uczeń** opisuje przykłady regionalnych odmian głównych formacji roślinnych Ziemi, odróżnia endemit od reliktu, wymienia przykłady endemitów i reliktyw w Polsce.

Gleby

34) Powstawanie i budowa warstwy glebowej

- 1 – **Uczeń** wymienia czynniki rozwoju gleb, opisuje proces glebotwórczy, wymienia genetyczne typy gleb na świecie i w Polsce, ocenia ich przydatność rolniczą, odróżnia glebę brunatną od bielkowej, opisuje za pomocą mapy rozmieszczenie głównych typów gleb na świecie i w Polsce, opisuje ogólne zróżnicowanie gleb Polski.
- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność własności fizycznych i chemicznych gleby od budowy geologicznej, klimatu, warunków wodnych, szaty roślinnej, opisuje cechy poszczególnych poziomów profilu glebowego, przyporządkowuje gleby strefowe do stref klimatycznych i roślinnych, przyporządkowuje gleby astrefowe do skał podłoża i warunków wodnych.
- 3 – **Uczeń** opisuje poszczególne klasy bonitacyjne gleb Polski.

Środowisko przyrodnicze jako system

35) Współzależności między elementami środowiska przyrodniczego (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia elementy środowiska przyrodniczego, odnajduje przykłady zależności między poszczególnymi elementami środowiska przyrodniczego, opisuje za pomocą mapy strefowe zróżnicowanie środowiska przyrodniczego na Ziemi, porównuje cechy środowiska przyrodniczego i formy gospodarowania w poszczególnych strefach krajobrazowych na Ziemi.
- 2 – **Uczeń** opisuje przykłady zmian w środowisku przyrodniczym, opisuje przykłady i wymienia konsekwencje zakłócenia równowagi w środowisku przyrodniczym, opisuje za pomocą mapy przykłady astrefowego zróżnicowania środowiska przyrodniczego.
- 3 – **Uczeń** obserwuje i opisuje wybrany fragment środowiska przyrodniczego z uwzględnieniem zależności między jego elementami.

GEOGRAFIA II – CZŁOWIEK GOSPODARZEM ZIEMI

Człowiek w środowisku przyrodniczym

36) Wpływ środowiska przyrodniczego na życie i działalność społeczeństwa (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady pośredniego i bezpośredniego oddziaływania środowiska przyrodniczego na człowieka i jego działalność, wymienia czynniki przyrodnicze sprzyjające działalności człowieka oraz ograniczające tę działalność, wymienia przykłady wpływu klimatu oraz pogody na życie i działalność człowieka.
- 2 – **Uczeń** wymienia przykłady różnorodności form gospodarowania w różnych strefach i piętrach krajobrazowych.
- 3 – **Uczeń** ocenia środowisko przyrodnicze z punktu widzenia określonych potrzeb działalności człowieka.

Spółeczeństwo

37) Zróżnicowanie rasowe ludności świata

- 1 – **Uczeń** wymienia rasy główne i pośrednie, wymienia ich cechy antropologiczne, rozpoznaje na ilustracjach przedstawicieli poszczególnych ras głównych, wskazuje na mapie świata rozmieszczenie ras głównych i pośrednich.
- 2 – **Uczeń** wymienia regiony występowania konfliktów rasowych, analizuje przyczyny konfliktów rasowych.
- 3 – **Uczeń** wymienia sposoby rozwiązywania konfliktów rasowych.

38) Zróżnicowanie etniczne, językowe i religijne ludności świata (RG)

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie państwa o dużym udziale mniejszości narodowych, przyporządkowuje wybrane języki świata do odpowiednich grup i rodzin językowych (wybór zależy od nauczyciela), wyjaśnia termin język urzędowy, wskazuje na mapie rozmieszczenie najbardziej licznych języków oraz wielkich religii świata, przyporządkowuje język polski do odpowiedniej grupy i rodziny językowej, umieszcza religię rzymskokatolicką wśród głównych religii europejskich, opisuje rozmieszczenie mniejszości narodowych i religijnych w Polsce, wskazuje na mapie rozmieszczenie Polaków na świecie.
- 2 – **Uczeń** opisuje naród jako wspólnotę terytorialną, językową, kulturową, religijną i polityczną, wymienia języki międzynarodowe, martwe i sztuczne, porównuje, korzystając z danych statystycznych, liczebność wielkich religii świata, wymienia regiony występowania konfliktów etnicznych i religijnych, analizuje przyczyny konfliktów etnicznych i religijnych, po-

równuje liczebność mniejszości narodowych i religijnych w Polsce przed drugą wojną światową i obecnie, wyjaśnia przyczyny nierównomiernego rozmieszczenia mniejszości narodowych i religijnych w Polsce.

- 3 – **Uczeń** wymienia sposoby rozwiązywania konfliktów etnicznych i religijnych, wymienia formy autonomii politycznej i kulturalnej.

39) Ruch naturalny ludności świata

- 1 – **Uczeń** opisuje, korzystając z danych statystycznych, zmiany liczby ludności świata, kreśli wykres zmian liczby ludności świata, wyjaśnia przyczyny i wymienia skutki eksplozji demograficznej, porównuje strukturę demograficzną społeczeństw młodych i starzejących się, opisuje za pomocą mapy zróżnicowanie przyrostu naturalnego na świecie, w Europie i w Polsce.
- 2 – **Uczeń** oblicza współczynniki: urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego, porównuje modele rodziny w różnych regionach świata, wyjaśnia przyczyny zmian modelu rodziny na świecie i w Polsce, wyjaśnia przyczyny zmian stopy urodzeń i zgonów, przyrostu naturalnego, struktury płci w Polsce po 1939 roku, interpretuje piramidę płci i wieku, porównuje piramidy płci i wieku dla Polski i wybranych krajów świata (wybór zależy od nauczyciela), wyjaśnia przyczyny zróżnicowania przyrostu naturalnego na świecie, w Europie i w Polsce.
- 3 – **Uczeń** opisuje teorię cyklu demograficznego, przewiduje skutki wysokiego i niskiego przyrostu naturalnego, wymienia przyczyny zróżnicowania długości trwania życia na świecie.

40) Przyczyny nierównomiernego rozmieszczenia ludności świata

- 1 – **Uczeń** oblicza gęstość zaludnienia, wskazuje na mapie obszary koncentracji ludności oraz obszary słabo zaludnione i bezludne, wymienia bariery i atrakcje osadnicze, porównuje aktualną liczbę ludności i gęstość zaludnienia Polski z innymi krajami Europy i świata.
- 2 – **Uczeń** posługuje się terminami: ekumena, subekumena, anekumena, wskazuje na mapie główne anekumeny na Ziemi, wykazuje na przykładach zależność gęstości zaludnienia od środowiska przyrodniczego, czynników społecznych i ekonomicznych, wymienia atrakcje i bariery osadnicze występujące na terytorium Polski, wyjaśnia przyczyny nierównomiernego rozmieszczenia ludności świata, Europy i Polski.

41) Praca źródłem utrzymania ludności

- 1 – **Uczeń** wymienia główne grupy społeczno-zawodowe ludności, opisuje, korzystając z danych statystycznych, zmiany struktury zatrudnienia ludności oraz zróżnicowanie stopy bezrobocia na świecie, w Europie i w Polsce, posługuje się terminami: aktywny zawodowo, bierny zawodowo, bez-

robotny, stopa bezrobocia, wyjaśnia na przykładach przyczyny i wymienia skutki bezdomności oraz bezrobocia, oblicza stopę bezrobocia.

- 2 – **Uczeń** wymienia przyczyny zmian struktury zatrudnienia ludności, wykazuje zależność struktury zatrudnienia od poziomu gospodarczego państwa, ocenia wpływ zapóźnień cywilizacyjnych niektórych państw świata (analfabetyzm, własność feudalna) na poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego, wyjaśnia przyczyny dwuzawodowości i starzenia się ludności wsi w Polsce, wymienia negatywne skutki niedoboru wykształconych pracowników, wymienia społeczne skutki restrukturyzacji i modernizacji gospodarki.
- 3 – **Uczeń** wymienia sposoby przeciwdziałania bezrobociu, porównuje, korzystając z danych statystycznych, poziom wykształcenia ludności Polski i innych krajów, uzasadnia konieczność dostosowania kwalifikacji zawodowych do zmieniających się potrzeb gospodarki.

42) Migracje ludności świata

- 1 – **Uczeń** posługuje się terminami: migracja, emigracja, imigracja, repatriacja, deportacja, odróżnia migracje od przemieszczeń dobowych, wyjaśnia przyczyny migracji ludności, wymienia skutki migracji ludności, wymienia przykłady wielkich migracji ludności świata, Europy i Polski – odbywających się współcześnie i w czasach historycznych.
- 2 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny migracji ludności ziem polskich, opisuje przykłady wpływu ruchów migracyjnych na rozmieszczenie ludności.
- 3 – **Uczeń** wymienia i wskazuje na mapie przykłady krajów emigracyjnych i imigracyjnych, porównuje cechy społeczeństw krajów emigracyjnych i imigracyjnych, analizuje motywy migracji poszczególnych grup ludności Polski.

Osadnictwo

43) Struktura i funkcjonowanie miast świata (RG)

- 1 – **Uczeń** odróżnia miasto od wsi, porównuje strukturę zatrudnienia ludności miasta i wsi, wymienia funkcje miast, wymienia na przykładach z Polski, Europy i świata dawne i obecne czynniki rozwoju miast, wskazuje na mapie świata, Europy i Polski przykłady aglomeracji miejskich, wyróżnia spośród nich konurbacje.
- 2 – **Uczeń** opisuje na przykładzie własnego lub najbliższego miasta jego wewnętrzną strukturę funkcjonalną, opisuje strukturę wewnętrzną aglomeracji miejskiej (na przykład Warszawy), opisuje rozwój aglomeracji miejskich z uwzględnieniem zmian rozmieszczenia ludności, określa rangę miasta na podstawie liczby mieszkańców i zasięgu oddziaływania jego usług, opisuje hierarchiczny układ sieci osadniczej Polski na tle podziału

administracyjnego (stolica – miasta wojewódzkie, miasta – krajowe ośrodki rozwoju, miasta powiatowe, pozostałe miasta, wsie gminne, wsie sołeckie, pozostałe miejscowości).

- 3 – **Uczeń** opisuje na przykładach układy urbanistyczne miast powstałych w różnych okresach historycznych, opisuje specyfikę wielkich miast amerykańskich, ocenia wybrany teren z najbliższego otoczenia szkoły z punktu widzenia potrzeb rozwoju zabudowy miejskiej.

44) Zróżnicowanie procesów urbanizacyjnych na świecie

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie i podaje nazwy wielkich miast świata, opisuje, korzystając z danych statystycznych, zmiany ludności wielkich miast świata, porównuje, korzystając z danych statystycznych i mapy, odsetki ludności miejskiej w wybranych krajach świata (wybór zależy od nauczyciela), wyjaśnia przyczyny dojazdów do pracy, wyjaśnia przyczyny migracji ludności między miastem i wsią, opisuje, korzystając z danych statystycznych, przebieg migracji ludności między miastem i wsią w Polsce po drugiej wojnie światowej.
- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność poziomu urbanizacji od struktury zatrudnienia ludności, opisuje, korzystając z danych statystycznych i mapy, zróżnicowanie procesów urbanizacyjnych według części świata.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny przerostu stolic niektórych państw (np. Argentyny, Austrii, Meksyku, Urugwaju, Węgier).

45) Problemy wielkich miast i aglomeracji miejskich świata (EK, RG)

- 1 – **Uczeń** wymienia pozytywne i negatywne skutki koncentracji ludności w miastach, porównuje cechy demograficzne ludności miast i wsi, przewidyje skutki nadmiernej koncentracji ludności w miastach.
- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność korzyści aglomeracji od wielkości miasta, wyjaśnia na przykładach przyczyny zahamowania procesu migracji ludności ze wsi do miast pod koniec XX w. w krajach wysoko zurbanizowanych, posługuje się terminami: deaglomeracja i dezurbanizacja, wymienia przykłady przenoszenia stolic państw do nowo wybudowanych miast.
- 3 – **Uczeń** planuje rozwój przestrzenny własnego lub najbliższego miasta, biorąc pod uwagę uwarunkowania przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne.

P 46) Człowiek zasiedla przestrzeń geograficzną

Rolnictwo i wyżywienie ludności

47) Zróżnicowanie warunków produkcji rolnej na świecie

- 1 – **Uczeń** wymienia i porównuje ze sobą sposoby zdobywania żywności przez człowieka (zbieractwo, myślistwo, pasterstwo, rybołówstwo, rolnictwo),

opisuje czynniki sprzyjające oraz ograniczające produkcję rolną, opisuje, korzystając z mapy, zróżnicowanie warunków produkcji rolnej na świecie, wymienia formy własności gospodarstw rolnych na świecie, opisuje, korzystając z danych statystycznych lub mapy, zróżnicowanie struktury użytkowania ziemi oraz chemizacji i mechanizacji rolnictwa na świecie, opisuje regionalne zróżnicowanie użytkowania ziemi.

- 2 – **Uczeń** opisuje za pomocą map i danych statystycznych warunki produkcji rolnej w wybranym kraju lub regionie świata, Europy i Polski (wybór zależy od nauczyciela), wskazuje na mapie świata główne obszary nawadniane i odwadniane, opisuje, korzystając z danych statystycznych, zmiany użytkowania ziemi na świecie i w Polsce, ocenia na przykładach wpływ struktury własnościowej i obszarowej gospodarstw rolnych oraz chemizacji i mechanizacji rolnictwa na wielkość produkcji rolnej.
- 3 – **Uczeń** wymienia czynniki ograniczające rozwój rolnictwa w Polsce: rozdrobnienie gospodarstw, rozproszenie gruntów należących do jednego właściciela, wyjaśnia przyczyny niekorzystnej struktury agrarnej Polski, opisuje współczesne przekształcenia własnościowe w polskim rolnictwie, ocenia rolę Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w przekształceniach strukturalnych w polskim rolnictwie.

48) Główne kierunki produkcji rolnej w wybranych państwach świata

- 1 – **Uczeń** prawidłowo stosuje terminy: plony i zbiory roślin uprawnych, oblicza plony roślin uprawnych, odróżnia gospodarkę intensywną od ekstensywnej, towarową od konsumpcyjnej, porównuje, korzystając z danych statystycznych i mapy, wielkość i strukturę produkcji roślinnej oraz zwierzęcej w wybranych państwach i regionach rolniczych świata (wybór zależy od nauczyciela), wymienia przeznaczenie poszczególnych roślin uprawnych i zwierząt hodowlanych.
- 2 – **Uczeń** ocenia wymagania glebowo-klimatyczne i wodne wybranych roślin uprawnych (wybór zależy od nauczyciela), wskazuje ich zastosowania, ocenia wymagania paszowe i znaczenie niektórych zwierząt gospodarskich, wyjaśnia przyczyny zróżnicowania natężenia upraw wybranych roślin oraz chowu wybranych zwierząt gospodarskich na świecie, w Europie i Polsce.
- 3 – **Uczeń** wykazuje na przykładach zależność rozmieszczenia upraw wybranych roślin oraz rozmieszczenia chowu niektórych gatunków zwierząt gospodarskich od warunków produkcji rolnej (przyrodniczych i po-przyrodniczych).

49) Problemy żywienia ludności świata (PZ, EK)

- 1 – **Uczeń** porównuje, korzystając z danych statystycznych, wielkość produkcji rolnej na jednego mieszkańca w wybranych państwach i regionach świata, opisuje zróżnicowanie dobowych dawek pożywienia na jed-

nego mieszkańca na świecie, wymienia zasady racjonalnego odżywiania się, wymienia przyczyny głodu i niedożywienia na świecie, objaśnia określenie „zielona rewolucja”, dostrzega jej znaczenie dla państw słabiej rozwiniętych, wymienia zagrożenia wynikające z intensyfikacji produkcji rolnej, uzasadnia potrzebę rozwoju gospodarstw ekologicznych i produkcji „zdrowej” żywności, uzasadnia konieczność zapewnienia rozwoju zrównoważonego w gospodarce rolnej.

- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność poziomu wyżywienia ludności od warunków produkcji rolnej, porównuje poziom przemysłowego przetworzenia artykułów żywnościowych w Polsce i w innych krajach, wyjaśnia przyczyny wysokich kosztów produkcji rolnej w Polsce, uzasadnia potrzebę rozwoju gospodarstw ekologicznych i produkcji „zdrowej” żywności.
- 3 – **Uczeń** wymienia sposoby rozwiązywania problemów głodu i niedożywienia w niektórych regionach świata, przewiduje zmiany w rolnictwie Polski spowodowane jej integracją z Unią Europejską.

T 50) Przegląd głównych regionów rolniczych świata i Polski (EK, RG)

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie świata i Polski główne regiony rolnicze świata, opisuje, korzystając z danych statystycznych i mapy, warunki przyrodnicze i pozaprzyrodnicze w poszczególnych regionach rolniczych świata i Polski, wymienia główne uprawy i zwierzęta hodowlane w poszczególnych regionach rolniczych, ocenia przyrodnicze i pozaprzyrodnicze warunki produkcji rolnej w regionie swojego zamieszkania.
- 2 – **Uczeń** porównuje, korzystając z danych statystycznych i mapy, typy gospodarki rolnej w głównych regionach świata i Polski.
- 3 – **Uczeń** sporządza wykresy porównujące warunki i wielkość produkcji rolnej w poszczególnych krajach i regionach rolniczych świata, ocenia przyrodnicze i pozaprzyrodnicze warunki produkcji rolnej oraz rynek zbytu wybranego gospodarstwa rolnego w regionie swojego zamieszkania.

Procesy uprzemysłowienia

T 51) Dlaczego przemysł rozmieszczony jest nierównomiernie? (EK, RG)

- 1 – **Uczeń** porównuje cechy przemysłu i rolnictwa, wymienia główne działy przemysłu, wymienia nazwy surowców i wyrobów poszczególnych działów przemysłu, wymienia na przykładach czynniki lokalizacji przemysłu: przyrodnicze, techniczno-ekonomiczne, społeczno-polityczne.
- 2 – **Uczeń** wymienia czynniki lokalizacji wybranych głównych zakładów przemysłowych w Polsce (wybór zależy od nauczyciela).
- 3 – **Uczeń** ocenia lokalizację wybranego zakładu przemysłowego w okolicy miejsca swojego zamieszkania, wymienia powiązania kooperacyjne oraz

określa rynek zbytu wybranego zakładu przemysłowego w okolicy miejsca swojego zamieszkania.

52) Problemy pozyskiwania i wykorzystania surowców i energii (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady zasobów odnawialnych, nieodnawialnych i stałych, wymienia przykłady surowców przemysłowych (w tym surowce mineralne, drewno, płody rolne), wyjaśnia przyczyny wzrostu zapotrzebowania na surowce i energię, opisuje, korzystając z mapy i danych statystycznych, rozmieszczenie i wielkość zasobów oraz wydobycie najpowszechniej stosowanych w gospodarce surowców mineralnych na świecie i w Polsce, w szczególności surowców energetycznych, porównuje, korzystając z danych statystycznych, strukturę produkcji energii elektrycznej według rodzajów elektrowni w wybranych krajach świata, wymienia zalety i wady elektrowni wodnych, wymienia wady i zalety elektrowni jądrowych, opisuje światowe tendencje w gospodarowaniu różnymi źródłami energii, wymienia nazwy surowców eksportowanych i importowanych przez Polskę.
- 2 – **Uczeń** wymienia skutki eksploatacji, transportu i wykorzystania tradycyjnych surowców energetycznych, wyjaśnia przyczyny wyczerpywania się tradycyjnych źródeł energii, wymienia alternatywne źródła energii, uzasadnia konieczność racjonalnej gospodarki surowcami energetycznymi i energią oraz zapewnienia zrównoważonego rozwoju w gospodarce surowcowej, uzasadnia przyczyny dominacji energetyki cieplnej w Polsce, uzasadnia konieczność oszczędności energii, przewiduje skutki rabunkowej gospodarki zasobami naturalnymi.
- 3 – **Uczeń** ocenia możliwości wykorzystania w Polsce alternatywnych źródeł energii, wyjaśnia przyczyny zmian wydobycia wybranych surowców mineralnych.

53) Zmiany i obecne zróżnicowanie produkcji przemysłowej świata i Polski

- 1 – **Uczeń** opisuje rozwój poszczególnych gałęzi przemysłu na tle rewolucji naukowo-technicznych, wymienia przykłady najszybciej rozwijających się gałęzi przemysłu, wymienia cechy nowoczesnego przemysłu, opisuje wpływ przemysłu na rozwój społeczny i gospodarczy świata.
- 2 – **Uczeń** wykazuje zależność struktury gałęziowej przemysłu od poziomu rozwoju gospodarczego kraju, uzasadnia korzyści wynikające z rozwijania nowoczesnych gałęzi przemysłu, opisuje na przykładach cechy nowoczesnego przemysłu (np. krajów Unii Europejskiej, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Japonii i innych Tygrysów Azji), opisuje zmiany struktury gałęziowej i przestrzennej przemysłu na ziemiach obecnej Polski w XX wieku.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny specjalizacji produkcji przemysłowej wybranych państw i regionów świata.

54) Przegląd głównych regionów i okręgów przemysłowych świata i Polski

- 1 – **Uczeń** prawidłowo stosuje terminy: region i okręg przemysłowy, odróżnia okręg od ośrodka przemysłowego, wskazuje na mapie główne okręgi przemysłowe Polski, wskazuje na mapie główne okręgi i regiony przemysłowe świata, opisuje, korzystając z map i danych statystycznych, bazę surowcową oraz specjalizację produkcji przemysłowej w poszczególnych regionach i okręgach przemysłowych świata, opisuje warunki rozwoju wybranych okręgów przemysłowych Polski (wybór zależy od nauczyciela).
- 2 – **Uczeń** wskazuje na mapie położenie wybranych głównych zakładów przemysłowych Polski (wybór zależy od nauczyciela), wymienia główne wyroby produkowane przez te zakłady, wymienia korzyści i negatywne skutki koncentracji przemysłu.
- 3 – **Uczeń** wymienia na przykładach rodzaje okręgów przemysłowych Polski i świata.

55) Polski przemysł w obliczu przemian ustrojowych i gospodarczych

- 1 – **Uczeń** porównuje strukturę gałęziową przemysłu Polski z innymi krajami, porównuje poziom techniczny i technologiczny przemysłu Polski z innymi krajami, uzasadnia potrzebę przekształcenia struktury własnościowej i gałęziowej przemysłu, uzasadnia potrzebę rozwijania nowoczesnych gałęzi przemysłu, wymienia przykłady sprywatyzowanych zakładów przemysłowych.
- 2 – **Uczeń** wymienia i opisuje drogi prywatyzacji przemysłu, uzasadnia konieczność podjęcia procedur dostosowawczych polskiego przemysłu do wymagań Unii Europejskiej.
- 3 – **Uczeń** wymienia przykłady powiązań kooperacyjnych, kapitałowych i własnościowych przemysłu Polski z innymi krajami, wymienia korzyści i przewiduje społeczno-ekonomiczne skutki przekształceń własnościowych i strukturalnych w przemyśle.

Komunikacja

56) Zróżnicowanie systemów komunikacyjnych świata

- 1 – **Uczeń** wymienia rodzaje komunikacji, porównuje wady i zalety poszczególnych środków transportu, wymienia ich zastosowania, opisuje za pomocą mapy zróżnicowanie gęstości sieci kolejowej i drogowej na świecie, opisuje położenie Polski na tle ważnych szlaków komunikacji transkontynentalnej, wskazuje na mapie główne drogi wodne Europy i Polski – rzeki i kanały, wskazuje na mapie Polski główne rurociągi naftowe, gazowe i wodne, wskazuje na mapie główne porty lotnicze świata, Europy i Polski, wskazuje na mapie główne szlaki transportu lotniczego na świecie, określa znaczenie lotnictwa w komunikacji krajowej i między-

narodowej, ocenia rolę łączności w życiu i działalności człowieka, opisuje wpływ łączności na przemiany społeczne na świecie i w Polsce.

- 2 – **Uczeń** opisuje tendencje rozwoju transportu lądowego, wykazuje zależność rozwoju gospodarczego od rozwoju łączności, porównuje znaczenie poszczególnych rodzajów transportu w Polsce z innymi krajami Europy, wyjaśnia przyczyny zaniedbania śródlądowych dróg wodnych w Polsce, dobiera środek transportu do rodzaju i przeznaczenia ładunku.
- 3 – **Uczeń** opisuje bariery transportowe, wymienia sposoby ich pokonywania.

57) Rozwój i znaczenie transportu kolejowego (EK)

- 1 – **Uczeń** opisuje za pomocą mapy aktualne zróżnicowanie gęstości sieci kolejowej na świecie, w Europie i w Polsce, wskazuje na mapie Polski linie kolejowe o znaczeniu międzynarodowym, wymienia wady i zalety transportu kolejowego, wymienia tendencje rozwoju kolejnictwa: elektryfikacja, rozbudowa węzłów, budowa linii szybkiej kolei w Europie i Japonii, redukcja długości sieci o odcinki nierentowne, posługuje się rozkładem jazdy pociągów w planowaniu podróży, wyznacza najdogodniejszą trasę podróży za pomocą mapy sieci kolejowej, ocenia wpływ transportu kolejowego na środowisko przyrodnicze, uzasadnia twierdzenie, że kolej jest „ekologicznym” środkiem transportem.
- 2 – **Uczeń** planuje za pomocą rozkładu jazdy pociągów podróż do wybranego miasta Polski, ocenia znaczenie sieci tramwajowej i metra w funkcjonowaniu miast.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny nierównomiernej gęstości sieci kolejowej na świecie, w Europie i w Polsce.

58) Rozwój i znaczenie transportu samochodowego (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia rodzaje dróg samochodowych ze względu na nawierzchnię, wskazuje na mapie samochodowej Polski drogi międzynarodowe, opisuje za pomocą mapy zróżnicowanie gęstości sieci autostrad na świecie, wskazuje na mapie Polski przebieg aktualnych i planowanych autostrad, wyznacza najdogodniejszą trasę podróży za pomocą mapy samochodowej, ocenia wpływ transportu samochodowego na środowisko przyrodnicze, wymienia zagrożenia dla tego środowiska wywołane przez transport samochodowy.
- 2 – **Uczeń** opisuje hierarchiczny układ sieci drogowej Polski: drogi krajowe, wojewódzkie, powiatowe i gminne, porównuje, korzystając z danych statystycznych, liczbę samochodów w Polsce i w innych krajach świata, wymienia korzyści i negatywne skutki ekologiczne eksploatacji autostrad, wyznacza warianty tras podróży do wybranego miasta Polski za pomocą mapy samochodowej.

- 3 – **Uczeń** proponuje sposoby rozwiązania problemów komunikacyjnych w swoim regionie (mieście).

Gospodarka morska

59) Gospodarcze wykorzystanie morza

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie główne porty morskie świata, Europy i Polski, wskazuje na mapie główne szlaki transportu morskiego na świecie, wskazuje na mapie Polski porty rybackie, porównuje, korzystając z danych statystycznych, flotę handlową Polski z innymi krajami, wymienia rodzaje statków żeglugi morskiej.
- 2 – **Uczeń** opisuje główne konwencje i traktaty dotyczące morza, opisuje specjalizację polskich portów morskich, porównuje, korzystając z danych statystycznych, przewozy floty handlowej Polski z innymi krajami, porównuje, korzystając z danych statystycznych, flotę rybacką oraz wielkość połowów Polski z innymi krajami, wskazuje na mapie świata obszary najwydajniejszych łowisk, opisuje przykłady uprawy mórz.
- 3 – **Uczeń** ocenia znaczenie polskiej strefy ekonomicznej na Morzu Bałtyckim.

Warunki życia ludności

60) Znaczenie usług w życiu i gospodarce człowieka

- 1 – **Uczeń** ocenia wpływ usług na kształtowanie się warunków życia ludności, wymienia rodzaje usług, opisuje dostępność do usług jako czynnika wpływającego na warunki życia ludności, ocenia rolę usług finansowych w funkcjonowaniu nowoczesnej gospodarki.
- 2 – **Uczeń** wymienia przykłady usług o różnym zasięgu oddziaływania, wymienia czynniki lokalizacji szkół różnego szczebla i placówek ochrony zdrowia różnego typu, opisuje rozmieszczenie szkół i placówek ochrony zdrowia we własnej okolicy, wymienia wielkie miasta Europy i Polski – ośrodki nauki i kultury.
- 3 – **Uczeń** wskazuje na mapie wybrane ośrodki usług specjalistycznych w Europie i w Polsce, w szczególności uzdrowiska i ośrodki akademickie (wybór zależy od nauczyciela), ocenia znaczenie rynku lokalnego i regionalnego jako czynnika warunkującego rozmieszczenie handlu i usług.

61) Nierównomierny rozwój społeczno-ekonomiczny świata

- 1 – **Uczeń** wymienia wskaźniki opisujące poziom życia ludności (w tym dochód narodowy i produkt krajowy brutto na jednego mieszkańca), opisuje regionalne zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego, wymienia cechy państwa słabo i wysoko rozwiniętego, porównuje, korzystając z danych statystycznych, dochód narodowy Polski z innymi krajami, po-

równuje, korzystając z danych statystycznych, warunki życia ludności Polski z innymi krajami, opisuje, korzystając z danych statystycznych, regionalne zróżnicowanie poziomu wynagrodzeń w Polsce.

- 2 – **Uczeń** analizuje i wyjaśnia złożone przyczyny zróżnicowania poziomu gospodarczego państw świata, opisuje zróżnicowanie tempa rozwoju krajów słabo rozwiniętych, wymienia przykłady kontrastów w poziomie życia i gospodarowania na świecie, wymienia przykłady dysproporcji warunków życia ludności Polski, opisuje, korzystając z danych statystycznych, zróżnicowanie warunków mieszkaniowych w kraju – powierzchni i wyposażenia technicznego mieszkań.
- 3 – **Uczeń** przewiduje skutki dysproporcji w rozwoju gospodarczym świata.

P 62) Zróżnicowanie form gospodarowania na świecie

Turystyka i wypoczynek

63) Znaczenie turystyki i rekreacji w nowoczesnym społeczeństwie (PZ)

- 1 – **Uczeń** objaśnia pojęcia: turystyka i rekreacja, opisuje turystykę jako formę aktywnego spędzania czasu wolnego, opisuje zasady zdrowego stylu życia, przewiduje skutki nieprzestrzegania zasad zdrowego stylu życia, wymienia rodzaje walorów turystycznych.
- 2 – **Uczeń** ocenia znaczenie turystyki w rozwoju społecznym, gospodarczym i kulturowym Polski lub wybranego regionu świata, opisuje turystykę jako źródło dochodu ludności.
- 3 – **Uczeń** ocenia znaczenie turystyki w rozwoju intelektualnym i emocjonalnym człowieka.

64) Zróżnicowanie atrakcyjności turystycznej Polski, Europy i świata (UK, RG)

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie główne regiony i ośrodki turystyczne świata, Europy i Polski, wymienia rodzaje zabytków kultury materialnej, rozpoznaje style w architekturze, ocenia środowisko przyrodnicze z punktu widzenia turystyki i rekreacji, wymienia najbardziej znane atrakcje turystyczne świata, Europy i Polski, wymienia najważniejsze obiekty dziedzictwa kulturowego w Polsce.
- 2 – **Uczeń** opisuje walory turystyczne wybranych regionów i ośrodków turystycznych świata, Europy i Polski (wybór zależy od nauczyciela), porównuje, korzystając z danych statystycznych i mapy, zagospodarowanie turystyczne w różnych regionach Polski, opisuje zasady organizacji ochrony zabytków w Polsce, wymienia nazwy obiektów w Polsce wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, wymienia przykłady tych obiektów na świecie.
- 3 – **Uczeń** ocenia możliwości rozwoju turystyki w regionie swojego zamieszkania.

Przemiany gospodarcze i polityczne w świecie

65) Czynniki przemian politycznych świata

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie politycznej świata wybrane państwa świata i ich stolicy (wybór zależy od nauczyciela), wskazuje na mapie największe i najmniejsze państwa świata pod względem powierzchni i liczby ludności, odróżnia ustroje polityczne i gospodarcze państw świata (autokratyczny i demokratyczny, socjalistyczny i liberalny), wymienia skutki kolonializmu, wskazuje na mapie przykłady obecnych terytoriów niesamodzielnych, wymienia formy zależności między państwami, objaśnia termin neokolonializm, opisuje zmiany podziałów politycznych po drugiej wojnie światowej, ocenia znaczenie położenia geopolitycznego Polski w Europie i na świecie.
- 2 – **Uczeń** wykazuje na przykładach zależność zjawisk politycznych od wydarzeń społecznych i gospodarczych, wskazuje na mapie nowe państwa świata i ich stolicy, wyjaśnia przyczyny i opisuje przebieg powstania i rozpadu systemu państw socjalistycznych, opisuje na przykładach rozwój „młodych demokracji” w Europie Środkowej i Wschodniej.
- 3 – **Uczeń** objaśnia określenie „zimna wojna”, wymienia jej skutki, opisuje kształtowanie się aktualnego podziału politycznego od okresu wielkich odkryć geograficznych przez kolonializm po proces dekolonizacji.

66) Współczesne konflikty społeczne i polityczne oraz sposoby ich przezwyciężania

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady negatywnych zjawisk społecznych, wymienia skutki tych zjawisk, wyjaśnia pojęcie wojny, wymienia straty spowodowane przez wojny, wyjaśnia na przykładach przyczyny wojen, przewiduje ich konsekwencje, wymienia przykłady aktualnych konfliktów zbrojnych na świecie i w Europie, wymienia organizacje polityczne i militarne służące utrzymaniu pokoju na świecie (NATO).
- 2 – **Uczeń** opisuje przykłady konfliktów zbrojnych na świecie po drugiej wojnie światowej, porównuje rolę jednostki w społeczeństwach: totalitarnym i demokratycznym, wyjaśnia przyczyny terroryzmu, przestępczości zorganizowanej, narkomanii, uzasadnia konieczność poszanowania wartości etycznych i moralnych dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa.
- 3 – **Uczeń** wymienia sposoby przezwyciężania konfliktów politycznych, wymienia sposoby zapobiegania negatywnym zjawiskom społecznym, wymienia sposoby zapobiegania wojnom, analizuje przyczyny oraz przewiduje konsekwencje społecznych, gospodarczych i politycznych procesów zachodzących we współczesnym świecie, wyraża przekonanie, że w wojnie nie ma zwycięzców – wszyscy są przegrani.

67) Międzynarodowa współpraca gospodarcza (EU)

- 1 – **Uczeń** odróżnia terminy: eksport i import, wymienia przedmioty międzynarodowej wymiany handlowej – surowce, produkty, kapitał, siła robocza, usługi, transfer myśli, dokumentacji, np. zakup licencji, wymienia przykłady wpływu współczesnych przemian gospodarczych w świecie i w Polsce (modernizacji, restrukturyzacji, globalizacji) na rozwój społeczny, opisuje regionalne zróżnicowanie handlu międzynarodowego, ocenia wpływ inwestycji zagranicznych na rozwój społeczny i gospodarczy, opisuje regionalne zróżnicowanie inwestycji zagranicznych w Polsce i na świecie, wymienia waluty najbardziej liczących się gospodarczo państw świata (wybór zależy od nauczyciela).
- 2 – **Uczeń** wymienia korzyści wynikające z międzynarodowego podziału pracy, porównuje udział handlu zagranicznego w dochodzie narodowym Polski i innych krajów, opisuje strukturę towarową importu i eksportu, opisuje kierunki polskiego importu i eksportu, jej zmiany w ostatnich latach, przedstawia bilans handlowy i płatniczy Polski, uzasadnia konieczność wzrostu konkurencyjności polskich wyrobów na rynkach zagranicznych.
- 3 – **Uczeń** ocenia rolę handlu międzynarodowego w gospodarce kraju, ocenia rolę inwestycji kapitału zagranicznego w gospodarce kraju, wyjaśnia zasady funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych, ocenia ich rolę w rozwiązywaniu problemów społecznych i ekonomicznych kraju, ocenia znaczenie międzynarodowych organizacji finansujących: Międzynarodowego Funduszu Walutowego, Banku Światowego, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju w przekształceniach politycznych i gospodarczych.

68) Integracja polityczna państw świata (EU)

- 1 – **Uczeń** uzasadnia konieczność międzynarodowej współpracy społecznej, gospodarczej, politycznej, wymienia jej korzyści, wymienia formy integracji międzynarodowej, wykazuje zależność rozwoju międzynarodowych powiązań gospodarczych od postępu ekonomicznego, opisuje rozwój głównych międzynarodowych ugrupowań integracyjnych na świecie i w Europie, wymienia cele tych ugrupowań i państwa członkowskie, określa rolę NATO w zachowaniu bezpieczeństwa krajów Europy i Polski, określa rolę ONZ w rozwiązywaniu problemów społecznych (uchodźcy) i ekonomicznych (głód) oraz w utrzymaniu pokoju światowego, wymienia konsekwencje położenia Polski między Rosją i Unią Europejską, Europą Południową i Skandynawią.
- 2 – **Uczeń** wymienia pozostałe międzynarodowe ugrupowania integracyjne, wymienia państwa wchodzące w ich skład, wymienia główne cele tych ugrupowań, wymienia przykłady izolacjonizmu społecznego i państwowego, wyjaśnia przyczyny i opisuje skutki izolacjonizmu i ksenofobii,

opisuje przykłady współpracy międzynarodowej na szczeblu lokalnym i regionalnym: miast (gmin) „bliźniaczych”, euroregionów, wyjaśnia zasady funkcjonowania euroregionów, wskazuje na mapie Polski przykłady euroregionów.

- 3 – **Uczeń**, wymienia polityczne i gospodarcze korzyści i zagrożenia wynikające z integracji międzynarodowej.

69) Unia Europejska jako wspólnota polityczna (EU)

- 1 – **Uczeń** rozpoznaje symbole Unii Europejskiej, opisuje rozwój EWG i Unii Europejskiej, wymienia nazwy krajów członkowskich Unii Europejskiej, wymienia poszczególne instytucje Unii Europejskiej, wyjaśnia zasady integracji gospodarczej i politycznej krajów Unii Europejskiej, wymienia zasady jednolitego europejskiego rynku pracy, ocenia jego dostępność dla obywateli polskich, opisuje przykłady współczesnych problemów społecznych i gospodarczych w Unii Europejskiej i sposoby ich rozwiązywania.
- 2 – **Uczeń** opisuje krótką historię traktatów, opisuje poszczególne instytucje Unii Europejskiej, dostrzega bariery w integracji Polski i innych krajów Europy Środkowej i Wschodniej z Unią Europejską, wymienia korzyści wynikające z uczestnictwa krajów Europy Środkowej i Wschodniej w strukturach europejskich, ocenia korzyści i koszty integracji Polski ze strukturami Europejskimi, opisuje proces integracji Polski z Unią Europejską, w szczególności działania i procesy legislacyjne, wymienia przykłady współpracy polskich samorządów z ich odpowiednikami z Unii Europejskiej.
- 3 – **Uczeń** opisuje cechy nowoczesnego państwa demokratycznego.

P 70) Wielkie regiony społeczno-ekonomiczne świata na tle podziału politycznego

- 1 – **Uczeń** wskazuje na mapie i podaje nazwy wielkich regionów społeczno-politycznych Europy i świata, w szczególności: Bliski Wschód, Daleki Wschód, Amerykę Anglosaską, Amerykę Łacińską, Czarną Afrykę, przyporządkowuje państwa do odpowiednich regionów społeczno-ekonomicznych.
- 2 – **Uczeń** opisuje cechy indywidualne poszczególnych regionów społeczno-ekonomicznych Europy i świata.
- 3 – **Uczeń** odnajduje na przykładach związki między zjawiskami społecznymi, gospodarczymi i politycznymi.

Człowiek a środowisko

T 71) Wpływ rolnictwa na środowisko przyrodnicze człowieka (EK, PZ, RG)

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady z okolicy miejsca swojego zamieszkania przekształcenia środowiska przyrodniczego przez rolnictwo, wymienia przykłady zanieczyszczenia wody i gleby przez rolnictwo.

- 2 – **Uczeń** dostrzega ograniczoność powierzchni nadającej się do wykorzystania rolniczego, wymienia skutki wylesienia, wyjaśnia przyczyny i wymienia skutki degradacji gleb i ekspansji pustyń na świecie, wymienia korzyści chemizacji rolnictwa, wymienia przykłady negatywnego wpływu chemizacji rolnictwa na środowisko przyrodnicze, w szczególności na zdrowie ludności.
- 3 – **Uczeń** uzasadnia potrzebę rozwoju „rolnictwa ekologicznego” i produkcji „zdrowej żywności”.

T 72) Wpływ przemysłu na środowisko przyrodnicze człowieka (EK, RG)

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady z okolicy szkoły przekształcenia środowiska przyrodniczego przez przemysł, wymienia przykłady przemysłowych zanieczyszczeń powietrza, skażenia wody i gleby, wymienia przykłady z okolicy szkoły dewastacji krajobrazu oraz zajęcia użytków rolnych i leśnych pod zabudowę przemysłową.
- 2 – **Uczeń** wymienia skutki zmian w środowisku przyrodniczym wywołane przez działalność przemysłową, dostrzega bariery ekologiczne rozwoju przemysłu, uzasadnia konieczność wprowadzania „czystych” technologii produkcji.
- 3 – **Uczeń** przewiduje skutki degradacji środowiska przyrodniczego spowodowanej działalnością przemysłową.

T 73) Wpływ transportu na środowisko przyrodnicze człowieka (EK, RG)

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady z okolicy szkoły przekształcenia środowiska przyrodniczego przez transport, wymienia przykłady zanieczyszczeń powietrza spowodowanych przez transport.
- 2 – **Uczeń** wymienia skutki zmian w środowisku przyrodniczym wywołane przez transport, wymienia korzyści i negatywne skutki ekologiczne eksploatacji autostrad, dostrzega ograniczenia w użytkowaniu rolniczym terenów położonych wzdłuż dróg o dużym natężeniu ruchu samochodowego.
- 3 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny i wymienia skutki wybranych katastrof ekologicznych na świecie, jakie towarzyszą transportowi materiałów toksycznych, w tym również ropy naftowej.

T 74) Zmiany w atmosferze spowodowane działalnością człowieka (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia źródła i rodzaje zanieczyszczeń powietrza, wymienia przykłady wpływu miast, przemysłu i transportu na stan zanieczyszczenia powietrza.
- 2 – **Uczeń** wymienia negatywne skutki zanieczyszczenia atmosfery, wymienia sposoby ograniczenia zanieczyszczenia atmosfery, wyjaśnia powsta-

wanie efektu cieplarnianego i „dziury ozonowej”, przewiduje skutki tych zjawisk.

- 3 – **Uczeń** uzasadnia konieczność „globalnej ochrony” atmosfery.

T 75) Zmiany w hydrosferze spowodowane działalnością człowieka (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia źródła i rodzaje zanieczyszczenia wód powierzchniowych i podziemnych, wymienia przykłady wpływu miast, przemysłu, rolnictwa i transportu wodnego na stan zanieczyszczenia wody, wymienia przykłady zmian obiegu wody przez człowieka, wymienia funkcje sztucznych zbiorników wodnych, wymienia ich wady i zalety.
- 2 – **Uczeń** wymienia pozytywne i negatywne skutki nawadniania i odwadniania jako ingerencji w naturalny obieg wody, wymienia przykłady pozytywnego i negatywnego wpływu zbiorników wodnych na środowisko przyrodnicze, wymienia metody oczyszczania wody.
- 3 – **Uczeń** uzasadnia potrzebę regulacji rzek, dostrzega pozytywne i negatywne skutki regulacji rzek, wymienia przykłady przywracania naturalnego biegu rzek, wyjaśnia przyczyny wyczerpywania się zasobów wodnych, przewiduje skutki zanieczyszczenia wód oraz ingerencji człowieka w naturalny obieg wody.

T 76) Zmiany w litosferze spowodowane działalnością człowieka (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia przykłady powstawania lub przyspieszenia procesów rzeźbotwórczych w wyniku działalności człowieka: kopalnie odkrywkowe, leje zapadliskowe na obszarach górniczych, erozja gleb na obszarach wylesionych itd.
- 2 – **Uczeń** wymienia skutki przyspieszonej erozji gleb, wymienia sposoby zapobiegania niepożądanym procesom rzeźbotwórczym: terasy rolne, orka wzdłuż poziomicy itd., wyjaśnia termin rekultywacja, wymienia jej przykłady.
- 3 – **Uczeń** przewiduje skutki ingerencji człowieka w skorupę ziemską.

77) Skutki ingerencji człowieka w jego naturalne środowisko (EK, PZ)

- 1 – **Uczeń** odróżnia krajobrazy: pierwotny, naturalny, kulturowy i zdewastowany, wymienia przykłady wpływu międzynarodowych powiązań gospodarczych na degradację zasobów środowiska przyrodniczego w skali światowej, wymienia przykłady rabunkowej gospodarki zasobami środowiska przyrodniczego, wymienia skutki zmian w środowisku przyrodniczym wywołane przez rolnictwo, urbanizację, przemysł, transport, wymienia źródła i rodzaje zagrożeń środowiska przyrodniczego (w szczególności Polski), wskazuje na mapie obszary ekologicznego zagrożenia w Polsce, wyjaśnia przyczyny znacznego zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego Polski.

- 2 – **Uczeń** opisuje obieg zanieczyszczeń w środowisku przyrodniczym, wymienia skutki zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego, w szczególności jego wpływ na zdrowie człowieka, dostrzega ograniczenia w użytkowaniu rolniczym terenów położonych wzdłuż dróg o dużym natężeniu ruchu samochodowego, wymienia skutki rabunkowej eksploatacji zasobów przyrody, w szczególności skutki niszczenia lasów równinowych, ocenia własny wpływ na stan środowiska przyrodniczego, dostrzega bariery ekologiczne rozwoju przemysłu i urbanizacji, wymienia źródła zagrożeń środowiska przyrodniczego w poszczególnych obszarach ekologicznego zagrożenia w Polsce.
- 3 – **Uczeń** wymienia przykłady synantropizacji środowiska przyrodniczego, wyjaśnia przyczyny i wymienia skutki wybranych katastrof ekologicznych na świecie, wymienia przyrodnicze, gospodarcze i społeczne następstwa przekształcenia środowiska przyrodniczego Polski, wymienia przykłady wymierających gatunków roślin i zwierząt oraz zanikających ekosystemów.

78) Konieczność zachowania naturalnych środowisk wodnych i leśnych (EK)

- 1 – **Uczeń** wymienia funkcje jezior, bagien i lasów w przyrodzie i gospodarce, wymienia surowce leśne, wymienia przykłady ich zastosowań w gospodarce, wskazuje na mapie wielkie kompleksy leśne i bagienne Polski, porównuje za pomocą danych statystycznych leśność Polski i innych krajów, opisuje zmiany leśności Polski w okresie międzywojennym.
- 2 – **Uczeń** wyjaśnia przyczyny zróżnicowania leśności w skali globalnej i krajowej, ocenia wpływ wielkich kompleksów leśnych na środowisko przyrodnicze, uzasadnia potrzebę ochrony jezior, bagien i lasów jako siedlisk rzadkich roślin i zwierząt, uzasadnia konieczność racjonalnej gospodarki zasobami leśnymi, wymienia zasady racjonalnej gospodarki zasobami leśnymi i wodnymi.
- 3 – **Uczeń** ocenia stan zdrowotności polskich lasów, wymienia przykłady degradacji lasów w Polsce i na świecie, wyjaśnia ich przyczyny.

79) Formy ochrony przyrody w Polsce i na świecie (EK)

- 1 – **Uczeń** określa rolę własną oraz rolę państwa w ochronie i kształtowaniu środowiska przyrodniczego, wymienia elementy polityki ekologicznej państwa (działania prawne, organizacyjne, techniczne, ekonomiczne), wymienia formy ochrony przyrody w Polsce, odróżnia rezerwat przyrody od parku narodowego i parku krajobrazowego, wymienia rodzaje rezerwatów przyrody, wskazuje na mapie parki narodowe w Polsce oraz wybrane parki narodowe na świecie, wymienia osobliwości poszczególnych parków narodowych Polski i wybranych parków narodowych świata.

ta (wybór zależy od nauczyciela), wymienia przykłady gatunków roślin i zwierząt prawnie chronionych w Polsce i na świecie, wymienia zasady przebywania ludzi w parkach narodowych i rezerwach, podejmuje działania na rzecz ochrony przyrody.

- 2 – **Uczeń** uzasadnia potrzebę ochrony środowiska przyrodniczego jako warunku postępu cywilizacyjnego, wymienia przykłady gatunków zwierząt i roślin zagrożonych wyginięciem, wymienia źródła zagrożeń parków narodowych w Polsce, wskazuje na mapie przykłady parków narodowych wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO, wskazuje na mapie parki krajobrazowe własnego województwa, opisuje ich walory, wymienia okoliczne rezerваты przyrody, wskazuje ich główny cel ochrony.
- 3 – **Uczeń** wymienia przykłady współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony przyrody, wymienia polskie i międzynarodowe organizacje ochrony przyrody.

P 80) Konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami środowiska przyrodniczego (EK, RG)

- 1 – **Uczeń** dostrzega wartość środowiska przyrodniczego z punktu widzenia określonych potrzeb społeczeństwa, wymienia przykłady współpracy międzynarodowej na rzecz zrównoważonego rozwoju, wymienia zasady racjonalnej gospodarki zasobami środowiska przyrodniczego, wymienia przykłady racjonalnej i rabunkowej gospodarki zasobami środowiska przyrodniczego, uzasadnia konieczność segregacji śmieci, oszczędności energii i wody, uzasadnia konieczność rekultywacji obszarów zdegradowanych, wymienia jej przykłady.
- 2 – **Uczeń** uzasadnia konieczność współpracy międzynarodowej na rzecz zrównoważonego rozwoju, uzasadnia konieczność racjonalnego gospodarowania zasobami środowiska przyrodniczego, uzasadnia potrzebę ochrony gatunkowej rzadkich roślin i zwierząt.
- 3 – **Uczeń** przewiduje na przykładach skutki ingerencji człowieka w środowisko przyrodnicze, proponuje sposoby ochrony przed zanieczyszczeniami środowiska, ocenia wybrany teren w okolicy szkoły z punktu widzenia potrzeb określonych rodzajów działalności człowieka, w szczególności: budownictwa, przemysłu, rolnictwa i transportu.

3. PROPOZYCJE METOD SPRAWDZANIA I OCENY OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Aby na bieżąco kontrolować realizację celów programu, należy systematycznie sprawdzać osiągnięcia uczniów. Sprawdzanie to pozwala na zebranie informacji, niezbędnych nauczycielowi w nieustannym dostosowywaniu swoich działań dydaktycznych do zmieniających się warunków, potrzeb i możliwości rozwojowych uczniów. Sprawdzanie osiągnięć jest również czynnikiem motywującym ucznia do systematycznej i efektywnej pracy, oddziałuje na niego wychowawczo, pomaga mu w samodzielnym planowaniu swojego rozwoju, wskazując uzdolnienia i wykrywając trudności w nauce.

Sprawdzanie osiągnięć uczniów obejmuje:

- a) sprawdzanie pisemne;
- b) sprawdzanie ustne;
- c) sprawdzanie w sytuacjach praktycznych;
- d) obserwację ucznia pracującego w grupie;
- e) kontrolę zeszytów przedmiotowych.

Rezultatem sprawdzania osiągnięć ucznia powinny być oceny bieżące, które następnie brane są pod uwagę przy ocenianiu śródrocznym i końcoworocznym zgodnie ze szkolnym systemem oceniania.

3.1 PISEMNE SPRAWDZANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW I ICH OCENA

W celu pisemnego sprawdzenia osiągnięć uczniów nauczyciel opracowuje odpowiednie zestawy zadań zwane sprawdzianami. Każdy sprawdzian osiągnięć powinien dać wszechstronną informację o osiągnięciach ucznia zarówno z różnych poziomów (podstawowego, rozszerzonego i kompletnego), jak i odnoszących się do różnej treści programu nauczania i kategorii taksonomicznych celów nauczania. Krótkie sprawdziany pisemne, trwające 15–20 minut, dotyczą treści z co najmniej trzech ostatnich lekcji; sprawdziany dłuższe, przewidziane na całą jednostkę lekcyjną – obejmują treści z jednego lub kilku działów programu. Procedura i warunki przeprowadzania sprawdzianów powinny być zgodne ze szkolnym systemem oceniania.

Każde zadanie sprawdzianu odnosi się do konkretnego osiągnięcia zapisanego w programie nauczania, co objaśnione jest w planie sprawdzianu. Rozwiązanie zadania wymaga od ucznia wykonania pewnej liczby czynności, które można opisać jako cele operacyjne. Za każdą wykonaną czynność uczeń otrzymuje jeden punkt. W ten sposób zadania bardziej złożone, wymagające wykonania większej liczby czynności

i zajmujące przez to uczniowi więcej czasu, mają większą wagę i przypisana jest im większa liczba punktów.

Przyjmuje się, że około 60% ogólnej liczby punktów sprawdzianu powinno przypadać na zadania z poziomu podstawowego, około 30% – na zadania z poziomu rozszerzonego i około 10% z poziomu kompletnego. Po podsumowaniu punktów zdobytych przez ucznia, przelicza się je na oceny bieżące zgodnie ze szkolnym systemem oceniania. Ocena zależy wyłącznie od sumy uzbieranych punktów, a nie od rozwiązania grupy zadań z określonego poziomu, np. podstawowego. Oznacza to, że uczeń może otrzymać wysoką ocenę nawet wtedy, gdy nie rozwiązał któregoś zadania z poziomu podstawowego, ale wykazał się umiejętnością rozwiązywania zadań z wyższych poziomów. Przykład przeliczania punktów na oceny bieżące podano w tabeli 3.

Tabela 3. Propozycja przeliczania punktów uzyskanych za sprawdzian na oceny bieżące²

Odsetek punktów uzyskanych przez ucznia z ogólnej liczby punktów sprawdzianu	Ocena bieżąca
0 – 50,0	1 (niedostateczny)
50,1 – 60,0	2 (dopuszczający)
60,1 – 70,0	3 (dostateczny)
70,1 – 80,0	4 (dobry)
80,1 – 90,0	5 (bardzo dobry)
90,1 – 100,0	6 (celująca)

PRZYKŁAD PISEMNEGO SPRAWDZIANU OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Plan sprawdzianu z działów *Mapa jako rysunek Ziemi i Ziemia we Wszechświecie*

Objaśnienia: poziomy osiągnięć: P – podstawowy, R – rozszerzony, K – kompletny; cele: A – zapamiętanie wiadomości, B – zrozumienie wiadomości, C – stosowanie wiadomości w sytuacjach typowych.

Numer zadania	Szczegółowe osiągnięcia ucznia zapisane w programie nauczania	Czynności ucznia wykonywane podczas rozwiązywania zadań	Poziom	Cel	Waga (punkty)
I	Uczeń prawidłowo stosuje terminy: galaktyka, geoida, gwiazdozbiór, horyzont, meteoryt, planetoida, ruch obiegowy, ruch obrotowy, satelita, zenit	Uczeń prawidłowo stosuje terminy: zenit, horyzont	P	B	1
		Uczeń prawidłowo stosuje terminy: planetoida, satelita	P	B	1
		Uczeń prawidłowo stosuje terminy: galaktyka, gwiazdozbiór	P	B	1
		Uczeń prawidłowo stosuje terminy: ruch obiegowy, ruch obrotowy	P	B	1
		Uczeń prawidłowo stosuje terminy: geoida, meteoryt	R	B	1
		Razem	P,R	B	5

² Z zastrzeżeniem, że szkolny system oceniania przewiduje stosowanie ocen bieżących w postaci tradycyjnych stopni od 1 (niedostateczny) do 6 (celująca).

Numer zadania	Szczegółowe osiągnięcia ucznia zapisane w programie nauczania	Czynności ucznia wykonywane podczas rozwiązywania zadań	Poziom	Cel	Waga (punkty)
II	Uczeń odczytuje z mapy poziomicowej wysokość bezwzględną, oblicza wysokość względną, odczytuje z mapy poziomicowej wielkość nachylenia stoku, wykreśla na rysunku poziomicowym linie szkieletowe	Uczeń lokalizuje na rysunku poziomicowym przełęcz	P	C	1
		Uczeń wykreśla na rysunku poziomicowym osie dolinne	R	C	1
		Uczeń wykreśla na rysunku poziomicowym linie grzbietowe	R	C	1
		Uczeń odczytuje z mapy poziomicowej wielkość nachylenia stoku	P	C	1
		Uczeń odczytuje z mapy poziomicowej wysokość bezwzględną	P	C	1
		Uczeń oblicza wysokość względną	P	C	1
		Razem	P,R	C	6
III	Uczeń podaje podstawowe wymiary elipsoidy ziemskiej: obwód, średni promień, promień biegunowy i równikowy	Uczeń podaje długość równika w kilometrach	P	A	1
		Uczeń podaje promień biegunowy lub równikowy Ziemi w kilometrach	P	A	1
		Uczeń podaje długość łuku południka między równikiem i biegunami lub między biegunami w kilometrach	P	C	1
		Razem	P	A, C	3
IV	Uczeń określa współrzędne geograficzne obiektów punktowych na mapie	Uczeń rozpoznaje przy pomocy siatki kartograficznej półkulę północną, południową	P	C	1
		Uczeń rozpoznaje przy pomocy siatki kartograficznej półkulę wschodnią, zachodnią	P	C	1
		Uczeń określa przy pomocy siatki kartograficznej szerokość geograficzną z dokładnością do 1°	P	C	1
		Uczeń określa przy pomocy siatki kartograficznej długość geograficzną z dokładnością do 1°	P	C	1
		Razem	P	C	4
V	Uczeń odczytuje z mapy kierunki z wybranych punktów za pomocą linii siatki kartograficznej	Uczeń odczytuje z mapy kierunek południowy z bieguna północnego na półkuli przeciwnej	R	C	1
		Uczeń odczytuje z mapy kierunek wschodni lub zachodni z dowolnego punktu	P	C	1
		Uczeń odczytuje z mapy kierunek północny z dowolnego punktu do bieguna północnego na półkuli przeciwnej	R	C	1
		Uczeń odczytuje z mapy kierunek południowy z bieguna północnego	P	C	1
		Uczeń odczytuje z mapy kierunek wschodni lub zachodni z dowolnego punktu na półkuli przeciwnej	R	C	1
		Uczeń odczytuje z mapy kierunek południowy lub północny z dowolnego punktu	P	C	1
		Razem	P,R	C	6
VI	Uczeń wykonuje pomiar odległości na mapie, przelicza skalę liczbową na mianowaną, oblicza wymiary liniowe w rzeczywistości za pomocą skali mianowanej	Uczeń wykonuje pomiar odległości na mapie (z dokładnością do 1 mm)	P	C	1
		Uczeń przelicza skalę liczbową na mianowaną	P	C	1
		Uczeń oblicza odległość rzeczywistą za pomocą skali mianowanej za pomocą proporcji	P	C	2
		Razem	P	C	4

Numer zadania	Szczegółowe osiągnięcia ucznia zapisane w programie nauczania	Czynności ucznia wykonywane podczas rozwiązywania zadań	Poziom	Cel	Waga (punkty)
VII	Uczeń rozpoznaje lata przestępne na podstawie ich numeru kolejnego	Uczeń rozpoznaje rok przestępny wśród lat wyrażonych pełnymi setkami	P	C	1
		Uczeń rozpoznaje rok przestępny wśród lat wyrażonych pozostałymi liczbami kolejnymi	P	C	1
		Razem	P	C	2
VIII	Uczeń opisuje oświetlenie Ziemi przez Słońce w dniach przesilen	Uczeń na podstawie rysunku przedstawiającego oświetlenie Ziemi przez Słońce w dniu przesilenia rozpoznaje równoleżnik, na którym Słońce znajduje się w zenicie	P	B	1
		Uczeń na podstawie rysunku przedstawiającego oświetlenie Ziemi przez Słońce w dniu przesilenia rozpoznaje datę	P	B	1
		Uczeń na rysunku przedstawiającym oświetlenie Ziemi przez Słońce w dniu przesilenia wskazuje strefę, w której panuje dzień polarny	P	B	1
		Razem	P	B	3
IX	Uczeń określa czas lokalny za pomocą mapy stref czasowych	Uczeń odczytuje z mapy Strefy czasowe czasy strefowe w danych miejscowościach	P	C	1
		Uczeń oblicza różnicę czasu strefowego między danymi miejscowościami	P	C	1
		Uczeń oblicza czas strefowy w danej miejscowości	P	C	1
		Razem	P	C	3
X	Uczeń rozpoznaje i wymienia w kolejności fazy Księżyca	Uczeń rozpoznaje na rysunku fazę Księżyca	R	C	1
		Uczeń podaje fazę Księżyca, jaką będzie można zaobserwować za tydzień	R	C	1
		Uczeń podaje fazę Księżyca, jaką będzie można zaobserwować za trzy tygodnie	R	C	1
		Razem	R	C	3
XI	Uczeń oblicza wysokość górowania Słońca na różnych szerokościach geograficznych w dniach przesilen	Uczeń oblicza za pomocą wzoru wysokość górowania Słońca w danej miejscowości w dniu przesilenia z dokładnością do 1'	R	C	2
		Uczeń określa stronę nieba, po której góruje Słońce w danej miejscowości	K	C	1
		Razem	R, K	C	3
XII	Uczeń oblicza czas miejscowy słoneczny z uwzględnieniem przekraczania międzynarodowej linii zmiany daty	Uczeń oblicza różnicę długości geograficznych między danymi miejscowościami w stopniach	R	C	1
		Uczeń przelicza różnicę długości geograficznych między danymi miejscowościami w stopniach na różnicę czasu słonecznego w minutach	R	C	1
		Uczeń przelicza różnicę czasu między zadanymi miejscowościami w minutach na różnicę czasu w godzinach i minutach	R	C	1
		Uczeń oblicza czas miejscowy słoneczny w danej miejscowości	R	C	1
		Uczeń oblicza czas miejscowy słoneczny w danej miejscowości po dodaniu czasu lotu samolotem	R	C	1
		Uczeń określa datę po przeciwnej stronie międzynarodowej linii zmiany daty	K	C	1
		Razem	R, K	C	6
Razem					48
w tym: P – 30 pkt., R – 16, K – 2 oraz A – 2, B – 8, C – 38			–	–	

GRUPA A

ZADANIE I (maks. 5 pkt)

Uzupełnij zdania odpowiednimi terminami. Zestaw terminów do wyboru znajdziesz poniżej.

1. Punkt na sferze niebieskiej położony pionowo nad obserwatorem to _____.
2. Drobne ciało niebieskie Układu Słonecznego obiegające Słońce o rozmiarach sięgających najwyżej około 1000 km to _____.
3. Układ miliardów gwiazd wraz z materią międzygwiazdową zgromadzonych w przestrzeni kosmicznej, krążących wokół wspólnego środka to _____.
4. Ruch Ziemi po orbicie dookoła Słońca to _____.
5. Nieregularna bryła o powierzchni odpowiadającej średniemu poziomowi mórz i oceanów przedłużonemu w wyobraźni pod ładami to _____.

Terminy do wyboru (jest ich więcej niż potrzeba):

GALAKTYKA, GEOIDA, GWIAZDOZBIÓR, HORYZONT, METEORYT, PLANETOIDA, RUCH OBIEGOWY, RUCH OBROTOWY, SATELITA, ZENIT

ZADANIE II (maks. 6 pkt)

Korzystając z rysunku, wykonaj następujące polecenia.

1. Zaznacz na rysunku za pomocą symboli:
 - a))(– przełęcz
 - b) —→ – osie dolinne (z kierunkiem spływu wody)
 - c) ----- – linie grzbietowe
2. Na mapie poziomicowej zaznaczono cztery drogi (podpisane literami A, B, C i D), prowadzące do punktu S, w którym znajduje się schronisko. Która z tych dróg jest najmniej stroma (podkreśl właściwą odpowiedź)?

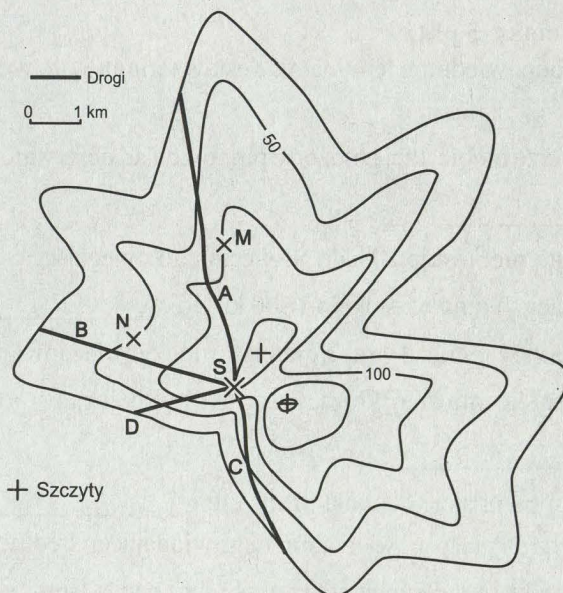
Droga A

Droga B

Droga C

Droga D

3. Na rysunku zaznaczono punkty M, N oraz punkt S, w którym znajduje się schronisko.

Uzupełnij zdanie: wysokość schroniska S względem punktu N wynosi _____

ZADANIE III (maks. 3 pkt)

Połącz strzałkami liczby z odpowiednimi wymiarami Ziemi.

40 000 km

20 000 km

10 000 km

6 378 km

6 357 km

Długość równika

Promień biegunowy Ziemi

Długość południka (między biegunami)

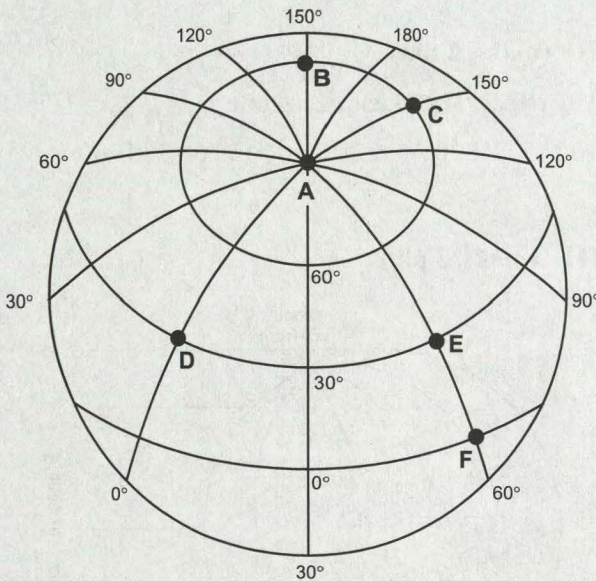
ZADANIE IV (maks. 4 pkt)

Korzystając z mapy, określ szerokość i długość geograficzną Rzeszowa z dokładnością do 1 stopnia.

Uzupełnij odpowiedź: Rzeszów leży na _____ szerokości geograficznej _____ i _____ długości geograficznej _____.

ZADANIE V (maks. 6 pkt)

Rysunek przedstawia fragment siatki południków i równoleżników od strony bieguna północnego Ziemi. Wyobraź sobie, że możesz poruszać się wyłącznie po liniach siatki geograficznej. W jakich kierunkach świata będziesz się poruszał, idąc z punktu A do F przez kolejne punkty: B, C, A, D i E. W wolne miejsca pod rysunkiem wpisz odpowiednie kierunki świata.

Z punktu A do punktu B poruszam się na _____.

Z punktu B do punktu C poruszam się na _____.

Z punktu C do punktu A poruszam się na _____.

Z punktu A do punktu D poruszam się na _____.

Z punktu D do punktu E poruszam się na _____.

Z punktu E do punktu F poruszam się na _____.

ZADANIE VI (maks. 4 pkt)

Podczas sprzyjającej pogody z Wielkiej Sowy (1015 m n.p.m.), najwyższego szczytu Gór Sowich, widoczny jest Śnieżnik (1425 m n.p.m.), najwyższy szczyt polskiej części Sudetów Wschodnich. Korzystając z mapy, oblicz odległość rzeczywistą między Wielką Sową i Śnieżnikiem.

Skala mapy, na której wykonuję pomiar: _____.

Odległość między Wielką Sową i Śnieżnikiem pomierzona na mapie wynosi (dopuszczalny błąd pomiaru wynosi 1 mm) _____.

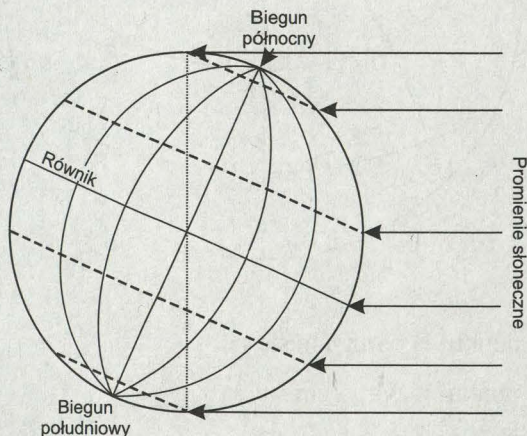
Zapisz obliczenia matematyczne. Miejsce na zapisanie obliczeń:

Uzupełnij odpowiedź: odległość rzeczywista między Wielką Sową i Śnieżnikiem wynosi _____.

ZADANIE VII (maks. 2 pkt)

Podkreśl dwie daty oznaczające lata przestępne

1600 2100 1800 2200 1975 1980 1986 1994

ZADANIE VIII (maks. 3 pkt)

Na którym z równoleżników w sytuacji przedstawionej na rysunku, Słońce znajduje się w zenicie (otocz obwódka właściwe oznaczenie)?

23°27'N

23°27'S

66°33'N

66°33'S

0°00'

Rysunek przedstawia oświetlenie Ziemi w dniu (otocz obwódką właściwą datę):

22 VI

21 III

23 IX

22 XII

21 IV

Oznacz ten równoleżnik na rysunku grubszą linią.

Zaznacz strzałką strefę, w której panuje dzień polarny.

ZADANIE IX (maks. 3 pkt)

Korzystając z mapy *Strefy czasowe*, oblicz czas strefowy w Warszawie w chwili, gdy giełda w Tokio rozpoczyna pracę (godzina 9.00 czasu strefowego w Tokio). Obowiązuje zapisywanie obliczeń matematycznych. Miejsce na obliczenia:

Uzupełnij odpowiedź: w chwili, gdy giełda w Tokio rozpoczyna pracę, w Warszawie jest godzina _____ czasu strefowego.

ZADANIE X (maks. 3 pkt)

Uzupełnij zdania, wpisując odpowiednie nazwy faz Księżyca.

Księżyc przedstawiony na rysunku znajduje się w _____.

Za tydzień Księżyc będzie znajdował się w _____.

Za trzy tygodnie Księżyc będzie znajdował się w _____.

ZADANIE XI (maks. 3 pkt)

Oblicz, na jakiej wysokości i po której stronie nieba góruje Słońce w Brasílii ($15^{\circ}47'S$, $47^{\circ}55'W$) – stolicy Brazylii w dniu przesilenia letniego (22 czerwca). Obowiązuje zapisywanie obliczeń matematycznych. Miejsce na obliczenia:

Uzupełnij odpowiedź: wysokość górowania Słońca w dniu równonocy wiosennej w Brasílii wynosi _____. Słońce góruje wtedy po _____ stronie nieba.

ZADANIE XII (maks. 6 pkt)

Z lotniska w Limie ($77^{\circ}W$) w dniu 1 maja o godzinie 20^h00^m czasu miejscowego słonecznego wystartował samolot i po 12 godzinach lotu nad Oceanem Spokojnym wylądował w Sydney ($151^{\circ}E$). Określ datę oraz czas miejscowy słoneczny w Sydney w chwili lądowania samolotu.

Obowiązuje zapisywanie obliczeń matematycznych. Miejsce na obliczenia:

Uzupełnij odpowiedź: w chwili lądowania samolotu w Sydney była data _____ i godzina _____ czasu miejscowego słonecznego.

Razem maks. 48 pkt

GRUPA B

ZADANIE I (maks. 5 pkt)

Uzupełnij zdania odpowiednimi terminami. Zestaw terminów do wyboru znajdziesz poniżej.

1. Okrąg znajdujący się na przecięciu płaszczyzny poziomej ze sferą niebieską to _____.
2. Ciało niebieskie obiegające jedną z planet to _____.
3. Umownie oznaczony wycinek sfery niebieskiej ze wszystkimi ciałami niebieskimi obserwowanymi na nim to _____.
4. Ruch Ziemi wokół własnej osi to _____.
5. Ciało pochodzące z przestrzeni międzyplanetarnej, które spadło na powierzchnię Ziemi to _____.

Terminy do wyboru (jest ich więcej niż potrzeba):

GALAKTYKA, GEOIDA, GWIAZDOZBIÓR, HORYZONT, METEORYT, PLANETOIDA, RUCH OBIEGOWY, RUCH OBROTOWY, SATELITA, ZENIT

ZADANIE II (maks. 6 pkt)

Korzystając z rysunku, wykonaj następujące polecenia.

1. Zaznacz na rysunku za pomocą symboli:
 - a))(– przełęcz
 - b) —→ – osie dolinne (z kierunkiem spływu wody)
 - c) ----- – linie grzbietowe
2. Na mapie poziomicowej zaznaczono cztery drogi (podpisane literami A, B, C i D), prowadzące do punktu S, w którym znajduje się schronisko. Która z tych dróg jest najmniej stroma (podkreśl właściwą odpowiedź)?

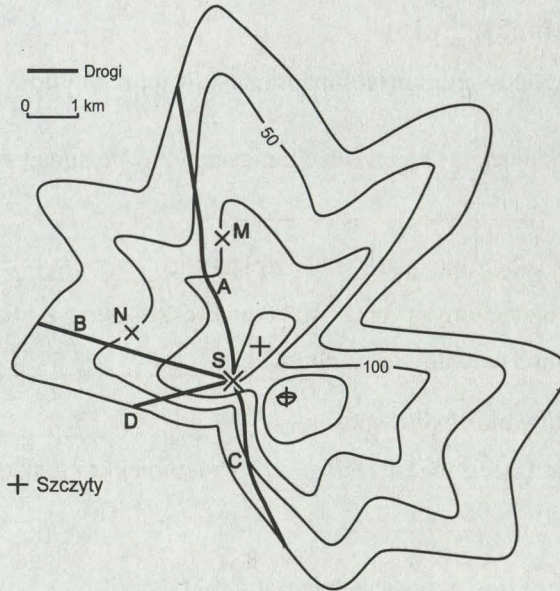
Droga A

Droga B

Droga C

Droga D

3. Na rysunku zaznaczono punkty M, N oraz punkt S, w którym znajduje się schronisko.

Uzupełnij zdanie: wysokość schroniska S względem punktu M wynosi _____.

ZADANIE III (maks. 3 pkt)

Połącz strzałkami liczby z odpowiednimi wymiarami Ziemi.

40 000 km

20 000 km

10 000 km

6 378 km

6 357 km

Długość równika

Promień równikowy Ziemi

Długość południka (między biegunem i równikiem)

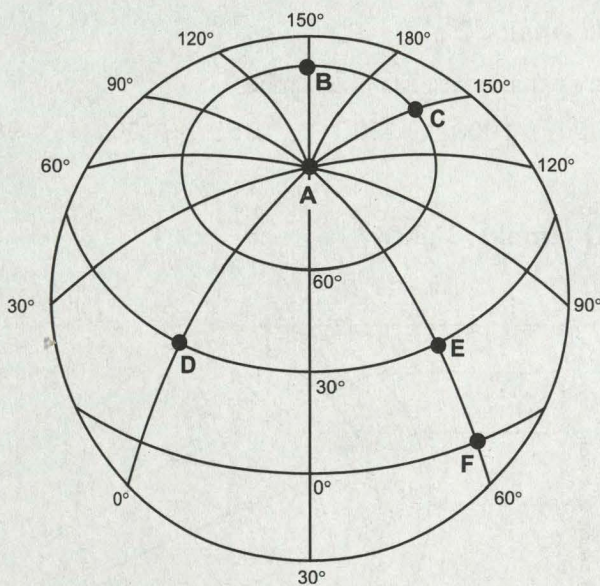
ZADANIE IV (maks. 4 pkt)

Korzystając z mapy, określ szerokość i długość geograficzną Tarnowa z dokładnością do 1 stopnia.

Uzupełnij odpowiedź: Tarnów leży na _____ szerokości geograficznej _____ i _____ długości geograficznej _____.

ZADANIE V (maks. 6 pkt)

Zamieszczony na następnej stronie rysunek przedstawia fragment siatki południków i równoleżników od strony bieguna północnego Ziemi. Wyobraź sobie, że możesz poruszać się wyłącznie po liniach siatki geograficznej. W jakich kierunkach świata będziesz się poruszał, idąc z punktu F do A przez kolejne punkty: E, D, A, C i B. W wolne miejsca pod rysunkiem wpisz odpowiednie kierunki świata.

Z punktu F do punktu E poruszam się na _____.

Z punktu E do punktu D poruszam się na _____.

Z punktu D do punktu A poruszam się na _____.

Z punktu A do punktu C poruszam się na _____.

Z punktu C do punktu B poruszam się na _____.

Z punktu B do punktu A poruszam się na _____.

ZADANIE VI (maks. 4 pkt)

Podczas sprzyjającej pogody z Wielkiej Sowy (1015 m n.p.m.), najwyższego szczytu Gór Sowich, widoczna jest Śnieżka (1602 m n.p.m.), najwyższy szczyt Sudetów. Korzystając z mapy, oblicz odległość rzeczywistą między Wielką Sową i Śnieżką.

Skala mapy, na której wykonuję pomiar: _____.

Odległość między Wielką Sową i Śnieżką pomierzona na mapie wynosi (dopuszczalny błąd pomiaru wynosi 1 mm) _____.

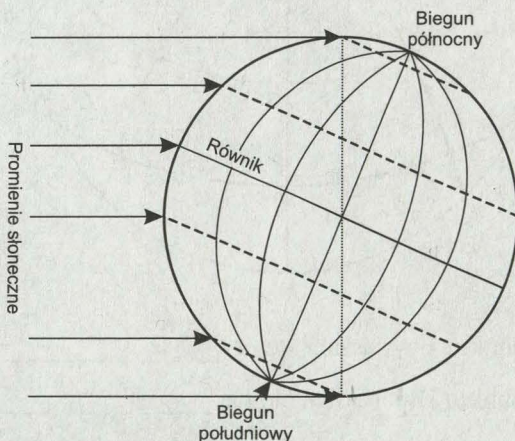
Zapisz obliczenia matematyczne. Miejsce na zapisanie obliczeń:

Uzupełnij odpowiedź: odległość rzeczywista między Wielką Sową i Śnieżką wynosi _____.

ZADANIE VII (maks. 2 pkt)

Podkreśl dwie daty oznaczające lata przestępne

2400 1700 1900 2300 1955 1960 1982 1998

ZADANIE VIII (maks. 3 pkt)

Na którym z równoleżników w sytuacji przedstawionej na rysunku, Słońce znajduje się w zenicie (otocz obwódką właściwe oznaczenie)?

23°27'N 23°27'S 66°33'N 66°33'S 0°00'

Rysunek przedstawia oświetlenie Ziemi w dniu (otocz obwódką właściwą datę):

22 VI

21 III

23 IX

22 XII

21 XI

Oznacz ten równoleżnik na rysunku grubszą linią.

Zaznacz strzałką strefę, w której panuje dzień polarny.

ZADANIE IX (maks. 3 pkt)

Korzystając z mapy *Strefy czasowe*, oblicz czas strefowy w Warszawie w chwili, gdy giełda w Nowym Jorku rozpoczyna pracę (godzina 8.30 czasu strefowego w Nowym Jorku).

Obowiązuje zapisywanie obliczeń matematycznych. Miejsce na obliczenia:

Uzupełnij odpowiedź: w chwili, gdy giełda w Nowym Jorku rozpoczyna pracę, w Warszawie jest godzina _____ czasu strefowego.

ZADANIE X (maks. 3 pkt)

Uzupełnij zdania, wpisując odpowiednie nazwy faz Księżyca.

Księżyc przedstawiony na rysunku znajduje się w _____.

Za tydzień Księżyc będzie znajdował się w _____.

Za trzy tygodnie Księżyc będzie znajdował się w _____.

ZADANIE XI (maks. 3 pkt)

Oblicz, na jakiej wysokości i po której stronie nieba góruje Słońce w Brasílii ($15^{\circ}47'S$, $47^{\circ}55'W$) – stolicy Brazylii w dniu przesilenia zimowego (22 grudnia). Obowiązuje zapisywanie obliczeń matematycznych. Miejsce na obliczenia:

Uzupełnij odpowiedź: wysokość górowania Słońca w dniu równonocy wiosennej w Brasílii wynosi _____. Słońce góruje wtedy po _____ stronie nieba.

ZADANIE XII (maks. 6 pkt)

Z lotniska w Sydney ($151^{\circ}E$) w dniu 1 maja o godzinie 20^h00^m czasu miejscowego słonecznego wystartował samolot i po 12 godzinach lotu nad Oceanem Spokojnym wylądował w Limie ($77^{\circ}W$). Określ datę oraz czas miejscowy słoneczny w Limie w chwili lądowania samolotu.

Obowiązuje zapisywanie obliczeń matematycznych. Miejsce na obliczenia:

Uzupełnij odpowiedź: w chwili lądowania samolotu w Limie była data _____ i godzina _____ czasu miejscowego słonecznego.

Razem maks. 48 pkt

WARUNKI ROZWIĄZYWANIA ZADAŃ

- a) Proponowany czas rozwiązywania wszystkich zadań sprawdzianu – 40 minut
- b) Podczas rozwiązywania zadań uczeń powinien korzystać z atlasu geograficznego.
- c) Nauczyciel powinien pokazać na mapie ściennej wymienione w zadaniach miejscowości, aby maksymalnie skrócić czas ich poszukiwania przez uczniów.
- d) Uczniowie mogą korzystać z kalkulatorów.

3.2 USTNE SPRAWDZANIE OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW I ICH OCENA

Osiągnięcia uczniów z poprzednich lekcji można sprawdzać i oceniać, wysłuchując ich odpowiedzi ustnych. Odpowiedzi te mogą być poparte obliczeniami, rysunkami i schematami wykonywanymi na tablicy oraz powiązane z wykorzystaniem mapy bądź określonych przyrządów. Pozwalają one nauczycielowi na ocenę sprawności językowej ucznia, znajomości terminów i nazw geograficznych, umiejętności budowania wypowiedzi, zmierzającej do rozwiązania zadania lub sformułowania wniosku. Są również ważnym czynnikiem wychowawczym, stwarzając uczniom okazję do publicznego zaprezentowania swojej wiedzy i umiejętności.

Oceniane mogą być również odpowiedzi dotyczące nowych treści, realizowanych po raz pierwszy na bieżącej lekcji, jednak pod warunkiem wcześniejszego zgłaszania się uczniów do zabrania głosu. Oceny tych odpowiedzi należy odróżnić od ocen osiągnięć uczniów, nadając im odrębny status, np. ocen aktywności twórczej uczniów.

Stosownie do jakości odpowiedzi ustnej uczniowi przyznaje się punkty:

- **0 (odpowiedź negatywna)** – jeżeli uczeń nie udzielił prawidłowej odpowiedzi na zadane pytanie, nawet przy pomocy innych uczniów lub nauczyciela, nie zachował minimalnej dokładności i staranności, niezbędnej do poprawnego rozwiązania zadania, nieprawidłowo stosował większość terminów i nazw geograficznych, w szczególności tych, które są wymienione w programie wśród osiągnięć z poziomu podstawowego.
- **1 (odpowiedź pozytywna, ale słaba)** – jeżeli uczeń udzielił odpowiedzi niepełnej, wymagającej pomocy innych uczniów lub nauczyciela, zachował małą dokładność i staranność podczas rozwiązywania zadania, nieprawidłowo stosował niektóre terminy i nazwy geograficzne, jednak popełnione błędy nie przekreśliły prawidłowego toku rozumowania i możliwości uzyskania poprawnego rozwiązania zadania bądź sformułowania prawidłowego wniosku.
- **2 (odpowiedź pozytywna, bez zastrzeżeń)** – jeżeli uczeń wypowiedział się pełnymi zdaniami w sposób logiczny, spójny i wyczerpujący, zachował do-

kładność i staranność niezbędną do poprawnego rozwiązania zadania, prawidłowo stosował większość terminów i nazw geograficznych, przedstawił prawidłowy tok rozumowania, dochodząc do poprawnego rozwiązania zadania.

Warunkiem aktywnej i twórczej pracy na lekcji jest stwarzanie jak największej liczby okazji do wypowiedziania się uczniów. W związku z tym zarówno pytania nauczyciela, jak i odpowiedzi pojedynczych uczniów nie powinny być zbyt długie, rozbudowane i przez to czasochłonne. Proponuje się zatem, aby podczas odpowiedzi ustnej, która podlega ocenie, uczeń odpowiadał na co najwyżej dwa lub trzy pytania zadane przez nauczyciela. Pierwsze pytanie powinno być zadane zawsze z poziomu osiągnięć podstawowych. Zależnie od jakości odpowiedzi ucznia na to pytanie, nauczyciel zadaje drugie pytanie z tego samego poziomu lub z zakresu osiągnięć rozszerzonych (tabela 4.). Jeżeli uczeń nie udzieli prawidłowej odpowiedzi na drugie pytanie z poziomu osiągnięć podstawowych otrzymuje ocenę niedostateczną lub dopuszczającą zależnie od jakości odpowiedzi na pytanie pierwsze. Jeżeli zaś uczeń nie udzieli prawidłowej odpowiedzi na pytanie z poziomu rozszerzonego, przysługuje mu ocena dostateczna, ponieważ wykazał się już w pełni osiągnięciami z poziomu podstawowego. W przypadku, gdy odpowiedź na pytanie z poziomu osiągnięć rozszerzonych jest prawidłowa, nauczyciel może zadać trzecie pytanie, tym razem z poziomu osiągnięć kompletnych. Tylko prawidłowa odpowiedź na pytanie z tego poziomu uprawnia ucznia do otrzymania oceny celującej. Schemat postępowania zależnie od sytuacji podczas odpowiedzi ustnej zamieszczono w tabeli 4.

Tabela 4. Proponowany schemat postępowania podczas ustnego sprawdzania osiągnięć ucznia³. Poziomy osiągnięć uczniów: P – podstawowy, R – rozszerzony, K – kompletny.

Nr sytuacji	Liczba punktów uzyskanych za odpowiedzi na kolejne pytania z poszczególnych poziomów osiągnięć				Ocena
	Pytanie 1. (P)	Pytanie 2. (P)	Pytanie 2. (R)	Pytanie 3. (K)	
1.	0	0	–	–	niedostateczna
2.	0	1	–	–	dopuszczająca
3.	0	2	–	–	dopuszczająca
4.	1	0	–	–	dopuszczająca
5.	1	1	–	–	dostateczna
6.	1	2	–	–	dostateczna
7.	2	–	0	–	dostateczna
8.	2	–	1	–	dobra
9.	2	–	2	–	bardzo dobra
10.	2	–	2	0	bardzo dobra
11.	2	–	2	1	celująca
12.	2	–	2	2	celująca

³ Z zastrzeżeniem, jak przy tabeli 3. (poprzedniej).

PRZYKŁAD USTNEGO SPRAWDZANIA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Poniżej zaprezentowano przykłady pytań sprawdzających osiągnięcia z działu *Atmosfera*, jednostki tematycznej *Powietrze oraz zróżnicowanie jego temperatury*, z wykorzystaniem sformułowań zapisanych w programie, w szczegółowych osiągnięciach uczniów.

Pytanie 1., poziom podstawowy.

Opisz poszczególne warstwy atmosfery Ziemi, wymieniając różnice między nimi. Co to jest ozonosfera i jakie jest jej znaczenie dla życia na Ziemi?

Jeżeli za odpowiedź na pytanie 1. uczeń otrzymuje 0 lub 1 punkt, nauczyciel zadaje pytanie 2. z poziomu podstawowego.

Pytanie 2., poziom podstawowy.

Wymień główne składniki powietrza atmosferycznego.

Jeżeli za odpowiedź na pytanie 2. z poziomu podstawowego uczeń otrzymuje 2 punkty, nauczyciel stawia mu ocenę dopuszczającą lub dostateczną (według tabeli 4.). Jeżeli za odpowiedź na pytanie 1. uczeń otrzymuje 2 punkty, nauczyciel zadaje mu pytanie 2. z poziomu rozszerzonego.

Pytanie 2., poziom rozszerzony.

Oblicz temperaturę powietrza, jakiej można oczekiwać na Rysach (około 2500 m n.p.m.), jeżeli w Zakopanem (około 800 m n.p.m.) panuje temperatura powietrza $+8,5^{\circ}\text{C}$, a średni spadek temperatury powietrza wynosi $0,5^{\circ}\text{C}$ na każde 100 m wysokości.

Jeżeli za odpowiedź na pytanie 2. uczeń otrzymuje 2 punkty, nauczyciel stawia mu ocenę bardzo dobrą (według tabeli 4.) lub, za zgodą ucznia, zadaje mu pytanie 3. z poziomu kompletnego.

Pytanie 3., poziom kompletny.

Wyjaśnij powstawanie efektu cieplarnianego. Jakie są przyczyny przypuszczalnego wzrostu efektu cieplarnianego na Ziemi w ostatnich dziesięcioleciach?

Jeżeli za odpowiedź na pytanie 3. uczeń otrzymuje 1 lub 2 punkty, nauczyciel stawia mu ocenę celującą (według tabeli 4.).

3.3 SPRAWDZANIE I OCENA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW W SYTUACJACH PRAKTYCZNYCH

Niezależnie od wyników pisemnego i ustnego sprawdzania osiągnięć, nauczyciel powinien polecać do wykonania, a następnie kontrolować prace praktyczne uczniów, do których należą:

- a) opisy, rysunki, schematy, szkice, wykresy, tabele wykonane samodzielnie przez uczniów w wyniku obserwacji i pomiarów obiektów oraz zjawisk przyrodniczych;
- b) opisy, rysunki, schematy, szkice, wykresy, tabele wykonane samodzielnie przez uczniów na podstawie różnych źródeł informacji: atlasu, podręcznika, literatury popularnonaukowej, filmów, multimedialnych;
- c) plany podróży, w tym wycieczek turystycznych, odbywanych za pomocą różnych środków lokomocji, sporządzone na podstawie rozkładów jazdy, map samochodowych, planów miast, map i przewodników turystycznych;
- d) krótkie opracowanie dotyczące wybranych wydarzeń na świecie, w Polsce i we własnym regionie, wykonane na podstawie informacji z prasy, radia, telewizji, w miarę możliwości również Internetu;
- e) opracowania charakteryzujące wybrane państwo lub region świata;
- f) opracowania eksponujące specyfikę i walory własnego regionu.

Ocena tych prac odbywa się według następujących kryteriów:

- a) poprawność merytoryczna i językowa;
- b) zgodność treści z tematem, jej przejrzystość i porządek, z uwzględnieniem wstępu, rozwinięcia i zakończenia;
- c) dobór treści i materiału ilustracyjnego, umiejętność oceny wiarygodności i selekcji źródeł informacji;
- d) estetyka i staranność wykonania, czytelność i funkcjonalność rozwiązań graficznych;
- e) jakość bibliografii, różnorodność wykorzystanych źródeł informacji, umiejętność powoływania się na literaturę źródłową.

3.4 OBSERWACJA I OCENA UCZNIĄ PRACUJĄCEGO W GRUPIE

Jedną z głównych umiejętności oczekiwanych od absolwenta szkoły średniej jest współpraca w grupie. Sprawdzanie i bieżąca ocena tej współpracy w warunkach szkolnych ma na celu wzmacnianie u uczniów zachowań pozytywnych z punktu widzenia funkcjonowania grupy i eliminowanie działań destrukcyjnych.

Aby ocenić współpracę ucznia w grupie, nauczyciel powinien zaobserwować:

- a) w jakim stopniu jego zachowanie świadczy o **odpowiedzialności za wykonanie zadania** powierzonego grupie, czy podejmuje się pełnienia roli ustalonej przez grupę, czy realizuje zadania wynikające z roli prawidłowo i z korzyścią dla grupy;
- b) w jakim stopniu jego zachowanie świadczy o **odpowiedzialności za funkcjonowanie grupy** jako całości oraz za pełnienie ról przez jej członków, czy

występuje z inicjatywą pomocy innym uczniom, czy akceptuje decyzje grupy i rozwiązuje konflikty.

Współpracę w grupie mogą oceniać: nauczyciel lub uczniowie (wzajemnie lub dokonując samooceny), uwzględniając wyżej wymienione kryteria oraz zasady przyjęte w szkolnym systemie oceniania.

3.5 KONTROLA I OCENA ZESZYTÓW PRZEDMIOTOWYCH

Jednym z warunków zwiększenia trwałości efektów procesu nauczania – uczenia się jest prowadzenie przez ucznia bieżących notatek w zeszycie przedmiotowym. W trosce o prawidłowość procesu nauczania – uczenia się, a także z przyczyn wychowawczych, należy dokonywać kontroli i oceny jakości tych notatek. Prowadzenie zeszytu przedmiotowego ocenia nauczyciel według następujących kryteriów:

- a) poprawność merytoryczna i językowa wykonanych zadań i notatek;
- b) systematyczność sporządzania notatek, wykonywania zadań, w tym również domowych;
- c) estetyka i staranność wykonania, czytelność i funkcjonalność rozwiązań graficznych.

4. WARUNKI REALIZACJI PROGRAMU NAUCZANIA

Program przewidziany jest do realizacji w każdej szkole ponadgimnazjalnej dysponującej warunkami do przeprowadzenia lekcji geografii, posiadającej następujący zestaw środków dydaktycznych:

1. Środki dydaktyczne do pracy indywidualnej ucznia:
 - a) podręcznik do geografii w liceum, o treści umożliwiającej realizację programu;
 - b) zbiór zadań do geografii dostosowany do treści podręcznika i programu nauczania;
 - c) atlas geograficzny dla szkół średnich;
 - d) zeszyt przedmiotowy ucznia;
 - e) przyrządy do wykonywania rysunków i pomiarów na mapie: ołówek, zestaw kolorowych kredek (czerwona, pomarańczowa, żółta, zielona, niebieska, fioletowa), cyrkiel, kroczek, linijka, ekierka, kątomierz.
2. Pozostałe środki dydaktyczne służące do realizacji programu (zestaw minimalny):
 - a) mapy ściennie: mapy fizyczne świata, poszczególnych kontynentów i Polski, mapy polityczne świata i poszczególnych kontynentów, mapa administracyjna Polski, mapy tematyczne świata i Polski (geologia-tektonika, geologia-stratygrafia, strefy klimatyczne świata, roślinność, gleby), mapy gospodarcze świata, poszczególnych kontynentów i Polski, mapa nieba;
 - b) mapy podręczne: turystyczne i topograficzne Polski, zwłaszcza najbliższej okolicy;
 - c) mapy konturowe świata, poszczególnych kontynentów i Polski;
 - d) aktualne publikacje statystyczne (np. *Świat w liczbach*, *Tablice geograficzne*, *Mały Rocznik Statystyczny*);
 - e) tablice poglądowe i foliogramy przedstawiające wykresy, diagramy, schematy, rysunki, mapy o tematyce dostosowanej do treści programu (w tym tabela stratygraficzna), rzutnik do foliogramów;
 - f) okazy naturalne: okazy skał (piasek, żwir, glina, ił, less, piaskowiec, zlepieniec, łupek, wapień, dolomit, margiel, torf, gips, sól kamienna, granit, bazalt, porfir, gnejs, marmur, kwarcyt), minerałów (kalcyt, kwarc, skałen, mika), skala twardości Mohsa, skamieniałości, surowców mineral-

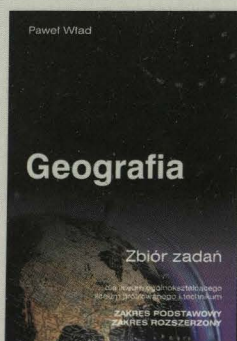
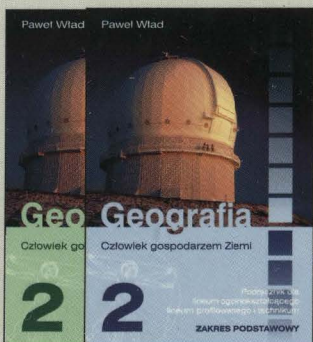
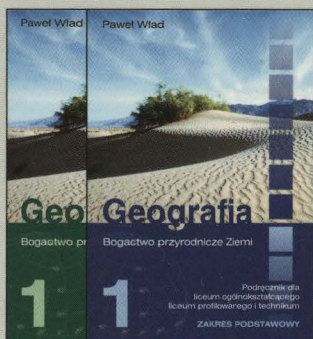
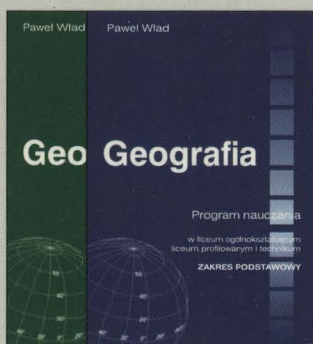
nych (węgiel kamienny, węgiel brunatny, ropa naftowa), okazy (lub ilustracje) roślin uprawnych z różnych stref klimatycznych, modele profili glebowych;

- g) modele i przyrządy do demonstracji, np.: globus fizyczny i indukcyjny, przystawki do globusów, horyzontarium, tellurium, modele poziomic, przyrząd służący do demonstrowania rzutów kartograficznych, modele form tektonicznych (uskoków, fałdów);
- h) przyrządy pomiarowe: kompas, gnomon, szkolny zestaw mierniczy (w tym zwłaszcza taśma miernicza), przyrządy do pomiaru elementów pogody – termometr, barometr lub aneroid, anemometr lub model wiatromierza, higrometr włosowy, deszczomierz;
- i) zestawy kolorowych flamastrów, papier kolorowy, taśma samoprzylepna oraz arkusze papieru A1 do prezentacji wyników pracy w grupach;
- j) zestawy filmów dydaktycznych oraz sprzęt umożliwiający ich wyświetlanie;
- k) zestawy przezroczyste oraz rzutnik służący do ich wyświetlania.

Warunkiem realizacji programu jest również dostęp uczniów do biblioteki, w której zasobach znajdują się:

- a) słowniki nazw i terminów geograficznych, encyklopedie ogólne i geograficzne;
- b) mapy przeglądowe świata, kontynentów, krajów, atlasy geograficzne świata i Polski;
- c) prenumerowane na bieżąco czasopisma geograficzne, krajoznawcze i turystyczne, jak np.: *Poznaj Świat*, *Poznaj swój Kraj*, *Geografia w Szkole*, *National Geographic*, *Wiedza i Życie*.
- d) podręczniki akademickie z głównych dyscyplin nauk geograficznych, literatura popularnonaukowa z zakresu geografii, poradniki, korepetytoria i zbiory zadań z geografii;
- e) literatura podróżnicza, dokumentalna;
- f) albumy zawierające treści geograficzne.

Uzupełnieniem zestawu środków dydaktycznych do nauczania geografii może być komputer podłączony do Internetu oraz zestaw encyklopedii multimedialnych.

Program nauczania geografii w zakresie podstawowym o przejrzystym układzie treści i dużej szczegółowości, który ułatwi nauczycielom planowanie pracy dydaktycznej.

Zawiera: cele edukacyjne, ogólne i szczegółowe osiągnięcia uczniów, opisy procedur osiągania celów, propozycje zajęć terenowych, propozycje metod sprawdzania osiągnięć uczniów, wskazówki do opracowania systemu oceniania tych osiągnięć, opisy warunków realizacji programu nauczania.

Program składa się z dwóch modułów:

BOGACTWO PRZYRODNICZE ZIEMI, obejmujący zagadnienia z astronomicznych podstaw geografii, geografii fizycznej i geologii, omawiane na przykładach ze świata i z Polski;

CZŁOWIEK GOSPODARZEM ZIEMI, w którym poruszana jest problematyka geografii społeczno-ekonomicznej oraz ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego na świecie i w Polsce.

Moduły składają się z działów programowych. Każdy z działów zawiera od 1 do 10 jednostek tematycznych, które mogą odpowiadać według uznania nauczyciela albo pojedynczym lekcjom, albo cykлом dwóch lub nawet trzech lekcji.

Każda jednostka tematyczna zawiera wykaz szczegółowych osiągnięć ucznia, uporządkowanych według trzech poziomów.

- ✓ **poziom podstawowy** zawiera osiągnięcia najprostsze, fundamentalne i niezbędne w dalszej edukacji geograficznej,
- ✓ **poziom rozszerzony** obejmuje osiągnięcia bardziej złożone i trudniejsze, wzbogacające podstawowy zasób wiedzy geograficznej,
- ✓ **poziom kompletny** mieści w sobie osiągnięcia najbardziej złożone i najtrudniejsze, oczekiwane od uczniów szczególnie zainteresowanych geografją.

W naszej ofercie wydawniczej do nauki geografii w liceum ogólnokształcącym, liceum profilowanym i technikum, oprócz książek do zakresu podstawowego znajdują Państwo również program i podręczniki do nauczania w zakresie rozszerzonym, a także uniwersalny zbiór zadań.

ORTUS
Wydawnictwo Oświatowe

ISBN 83-88310-13-5

ISBN 83-88310-13-5

9 788388 310133 >

LGPR